

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E GIYİM VE KUŞAMDA ÇAĞDAŞLAŞMA HAREKETLERİ

Necdet AYSAL*

Özet

Giyim ve kuşam, bir toplumun içinde yaşadığı coğrafi koşulların, kültürel ve ekonomik özelliklerinin, sahip olduğu değer yargılarının, gelenek ve göreneklerinin en önemli ve doğal göstergelerinden biridir. Osmanlı Devleti giyim ve kuşamı, çok uluslu yapısının doğal bir sonucu olarak sosyal, ekonomik, dini bir ayrıştırma aracı ve kimlik belirleyici bir unsur olarak ele almıştır. Dolayısıyla kılık ve kıyafet, kişinin dinini, mesleğini, sahip olduğu statü ve hatta ait olduğu sosyal grubu gösteren bir araç haline gelmiştir.

Tanzimat Dönemi'nden Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar devletin modernleşme politikasına hız vermesi ve Batılı yaşam tarzının Türk toplumsal hayatını etkisi altına almaya başlaması ile giyim ve kuşamda önemli değişiklikler yaşanmıştır. Türk toplumunda çağdaşlaşmayı her şeyden evvel bir "hayat davası" , bir "var olma" mücadelesi kabul eden Atatürk, her şeyin bittiği sanılan umutsuz ve karanlık bir ortamda cesaretle, kahramanca ortaya atılmış ve inanılmazı gerçekleştirerek bağımsız yeni Türk Cumhuriyeti'ni kurmuştur. O'nun temel amacı, Türkiye'nin bir daha eski durumuna düşmemesi ve her zaman için milli bağımsızlığını koruyabilmesidir. Bu ise ancak çağdaş uygarlığı bütünüyle almakla gerçekleşebilirdi: Türk toplumu, Cumhuriyetin ilk yıllarında eski kıyafetlerinden kurtularak modern bir görünüme kavuşmuştur. Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen devrimlerle, toplumsal hayata düzen ve disiplin getirilmiş, çağdaş uygarlık yolunda önemli adımlar atılmıştır.

Bu çalışmada, Tanzimat'tan Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar geçen süre içerisinde giyim ve kuşamda yaşanan değişiklikler, karşılaşılan zorluklar ve tartışmalar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Cumhuriyet, Çağdaşlaşma, Giyim ve Kuşam, Kılık-Kıyafet, Mustafa Kemal Paşa.

MODERNIZATION MOVEMENTS AT CLOTHING AND FINERY FROM ADMINISTRATION REFORMS TO REPUBLIC

Abstract

Clothing and finery, are the most important and natural indicators in a society where the geographical conditions, cultural and economic characteristics, owned value judgments, about their traditions and customs. Clothing and finery have been considered as a natural consequence of the structure of multi-national social, economic, religious analyzer

* Öğr. Gör. Dr, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Md. Yrd.
(aysal@ankara.edu.tr).

and identifier factor of Ottoman Empire. Therefore, costume and clothing have become the determining factor that shows one's religion, occupation, status, and even to belong to a which social group.

Until the early years of the Republic from the period of Reforms, speed up the modernization policy by the state and western life style began to have influence on the Turkish social life, significant changes have occurred in clothing and finery. Modernization of Turkish society first of all a "living case", an "existence" struggle accepted by Atatürk, believed that everything ends in a dark and hopeless case he made an attack with courage and heroically thus he established the new Independent Turkish Republic thus he actualized the incredible. His main objective is always Turkey never return to old situation and to keep up the national independency. This can be happen only to take the whole of contemporary civilization: Turkish society, in the early years of the republic by to set aside from the old fashion customs and attained a modern appearance. Which is led by Atatürk the revolutions, brought order and discipline to the social life, significant steps were taken towards to modern civilization.

In this study, until the early years of the Republic, from period of the Reforms, the changes in the clothing and finery, difficulties and arguments were discussed.

Key Words: *Reforms, Republic, Modernization, Clothing and Finery, Attire-Dress, Mustafa Kemal Pasha.*

Giriş

Toplumsal ya da ulusal kültürü yansıtan en belirgin ölçütlerden birisi¹ şüphesiz giyim ve kuşamdır. Giyim ve kuşam, bir taraftan bireyin yaptığı işi ve statüsünü, diğer taraftan da ekonomik durumunu ve cinsiyetini ortaya koymaktadır. Bu arada iklim, coğrafya ve tabiat şartları kadar dinî inanışlar ile kültürel değerler de giyim ve kuşamu belirlemektedir.

Türk kültür tarihine bakıldığında çağın ve çok hızlı değişim gösteren çevrenin özelliklerine göre kıyafetler giyen Türklerin, İslamiyeti kabul etmeleri ve Anadolu'ya yerleşmeleriyle giyim ve kuşamları yeni bir içerik ve biçim kazanmıştır. Türkler gerek göçebe hayatın gereği gerekse hayvancılıkla uğraşmalarından dolayı Orta Asya'da daha çok deriden yapılmış rahat kıyafetleri tercih etmişlerdir². Yerleşik hayata geçişle birlikte gündelik yaşamda dokuma ve kumaş giysiler tercih edilmiştir. Bu dönemde en büyük değişiklik başlıklarda yaşanmış, kalpak yerine kavuk, külah ve sarıklar çok değişik adlarla çoğalırken, bu farklılıklar, ilmiye, tarikat ve ordu mensuplarıyla resmi görevlilerin rütbe ve derecelerini belirleyen birer simge niteliğine bürünmüştür³. Ölülerin mezar taşlarına bile onların hayatta

1 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, I. B., Bilgi Yay., Ankara, 1995, s.180.

2 Bir iç don, üste giyilen kaftan, çapan ya da çarpıt denilen bir çeşit hurka, ceket ya da palto ve ayağa giyilen çizme ve çarık bozkır kültürün dış giysileriydi. Kadınların giysileri ise şalvar, cepken ve ayakkabı ile başlıklardan oluşmuştur. Bkz., Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş-Türklerde Giyecek ve Süslenme*, C.5, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991, s.s.2-3; Ayten Sezer Arıç, *Atatürk Türkiye'sinde Kılık ve Kıyafette Çağdaşlaşma*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007, s.9.

3 Türk modasına uygun olarak geliştirilen Türk sarıkları arasında Horasâni, Selimi, Hartavi, Kalafat, Kafesi, Mu'akkat, Örf, Yusüfi, Mücevveze, Kallavi ve Katibi gibi kişi isimleriyle anılan düz ve burma sarıklar bulunmaktadır. Bkz.: Nurettin Sevin, *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir*

iken giydikleri sarıgın şekli kazınmaya başlanmıştır. Müslüman din adamları sarıklı olarak dinsel kıyafetleriyle dolaşır, devlet görevlileri, rütbelerini belirten çok çeşitli cüppeler, kürkleri ve başlarına da rütbelerin simgesi olan kavuklar giyerlerdi. Öteki dinlerin görevlileri papazlar, hahamlar ve patrikler ise kendi özel elbiseleriyle her yerde göze çarparken, çeşitli tarikat mensupları da tipik kıyafetleriyle rahatça dolaşırlardı⁴.

Osmanlı toplumunda bir kıyafet birliğinden söz etmek imkânsızdır. Osmanlı Sarayında Sultanlar giyim kuşamlarına çok önem vermişler, pahalı ve lüks kumaşlardan dikilmiş kaftanlar giymişlerdir⁵. Hem erkek hem kadın giysisi olan feraceler⁶ ile kaftan ve her padişahın farklı isimlerle anılan başlıkları vardı. Bayramlarda, cenaze ve tahta çıkma törenlerinde, elçi kabullerinde, savaşta, giyilen giysiler ve renkleri değişirdi. Dinen “*elbisenin hayırlısı beyazdır*” hadisi gereği Selçuklu ve Osmanlıda beyaz renge önem verilmiştir. Ferace, Fatih dönemine kadar Osmanlı Sultanlarının kıyafeti olmuştur. Osmanlılarda ayakkabılar da rengine göre farklılık göstermekte olup, subaylar sarı, erler kırmızı, ulema ise mavi renkte ayakkabılar giymişlerdir⁷.

Osmanlı kadın giyiminde zaman içinde entari, şalvar ve gömlek ile ceket ve etek olarak üç tip kıyafet kullanılmıştır. Sokağa çıkan kadınlar kıyafetlerini ferace veya çarşafı tamamlamışlar ve yüzlerini de “*yaşamak*” denilen bir örtü ile örtmüşlerdir. Feraceler tozpembe, havai mavi, açık yeşil gibi uçuk renkte yapılan bol bir giysidir. Evde modası pek değişmeyen şalvar giyilmiştir. Devlet ve din görevlisi olmayan halkın dilediği biçimde giyindiği bu ortamda Müslüman kadınlar çarşaf ve peçe altında iken⁸, başka dinlere mensup kadınların rahat elbiseler giydikleri görülmektedir⁹.

Osmanlı Devleti'nde her kesimin değişik şekillerde belirlenmiş kıyafetleri vardı. Herkesin hangi sınıf memur ya da asker olduğu başındaki kavuğundan, sırtındaki kürk ve cübbesinden anlaşılırdı. Sakal mülkiye ve ilmiye sınıfına özgü olup asker sakal bırakmazdı. Özel kanunlarla her askerin kıyafeti belirlenmişti¹⁰. Vezirler ve üst rütbeli subayların giyim ve kuşamı, iç çamaşırı üzerine entari, kaftan ve en üstte de cübbe şeklinde bir giysiden oluşmaktadır. Kaftanın üzerinden ve altından bele kuşak sarılır, altta ise “*çakşır*” denilen bir cins şalvar bulunurdu. Küçük

Bakış, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul, 1973, s.26; .XVIII. Asırda Türk Askeri Kıyafetleri, (Çev.: Muharrem Feyzi), Zaman Kitaphanesi, İstanbul, 1933, s.33.

4 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev.: Metin Kıratlı), 2.B., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984, s.s.100-103.

5 Sultanlar günlük yaşamlarında altta şalvar, üstte gömlek veya iç entarisi üzerine de kısa veya uzun kaftan giyerlerdi. Bkz.: Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş-Türklerde Giyecek ve Süslenme*, C.5, s.s.5-7; XVIII. Asırda Türk Askeri Kıyafetleri, (Çev.: Muharrem Feyzi), Zaman Kitaphanesi, İstanbul, 1933, s.14.

6 Arapça ‘açmak, ferahlamak’ anlamında ‘ferc’ kökünden gelmekte olup, önü açık ferah elbise demektir. Bkz., Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara, 1967, s.s.107-108.

7 Mahmut Şevket, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul, 1325, s.s.5-22.

8 Peçe ve çarşafın kısa tarihçesi için bkz., Turhan Olcaytu, *Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı? Devrimimiz İlkelerimiz*, 8. B., Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş., Ankara, 1998, s.s.69-72.

9 Arıç, *Atatürk Türkiye'sinde Kılık ve Kıyafette Çağdaşlaşma*, s.14.

10 Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.101.

rütbeli subaylar ise, benzer kıyafetleri cübbesiz olarak giyerlerdi. Ancak bele sarılan bu kuşaklar ve içinde taşınan silahların cinsi, boyu ve süslemeleri sınıf ve rütbeye göre değişirdi¹¹. Subaylar sarı, erler kırmızı renk ayakkabı giyerlerdi. Ökçesiz yemeni türünde olan bu ayakkabıların konçlu tipte olanları da vardır. Süvariler ise çizme giyerlerdi¹².

Osmanlı Devleti'nde Hıristiyanların yaşayış biçimleri Müslümanlardan ayrılmış ve bunların kendilerine benzememeleri konusunda dinî bir titizlik gösterilmiştir. Gayrimüslimler yaşayışlarında ve giyimlerinde birçok kayıtlara tabi tutulmuşlardır. Giyebilecekleri kıyafetler divandan çıkan hükümlerle belirlenir, onlar bu hükümlerin belirlediği kıyafet dışında elbise giyemezler, aksi halde cezalandırılırlardı. Müslüman kesim ile Gayrimüslimler arasındaki farkın belli olması ve Gayrimüslimlerin giyimlerinin daha gösterişli olmasını önlemek için padişahlar yayınladıkları fermanlarda şu konulara dikkat çekmişlerdir¹³:

“Tüm Gayrimüslimler gibi İslam dininde kutsal olan yeşil renk Yahudilerde yasaktı. Beyaz özellikle Müslümanlar tarafından başlıklar için kullanılırdı. Yahudilerin özellikle dış sokak giysileri genelde koyu renk veya siyahtı. Ayakkabılara da aynı kısıtlama getirilmekteydi. Müslümanlar sarı, Yahudiler siyah renk ayakkabı giyiyorlardı. Yahudiler tarafından kullanılan kumaşlar Müslümanların kullandıkları kumaşlardan daha lüks veya kaliteli olamazdı. Başlıklarda kullanılan kumaş uzunluğu ve cübbenin genişliği belli ölçülere uymak zorundaydı.”

Kuruluşunu takiben yaklaşık üç yüzyıl genişleme devri yaşayan ve o dönemler içinde dünyanın en güçlü devletlerinden birisi olan Osmanlı Devleti, 17.yüzyıl başlarında önce duraklama ve aynı yüzyılın sonlarına doğru ise başlayan toprak kayıplarıyla parçalanma sürecine girmiştir. Osmanlı Devleti'nde bu bozulma süreci devam ederken Batı Dünyası da aynı yüzyılda “Rönesans” diye tanımlanan kültür, sanat, edebiyat akımlarıyla atılım yapmış ve özellikle bilim ve teknikte yeni buluşlar insanoğluna yeni ufuklar kazandırmıştır. Osmanlı toplumunun Batı ile asıl yüzleşmesi 1699 Karlofça Anlaşması'nın imzalanmasından sonra başlamıştır¹⁴. Bu tarihten itibaren Batı'nın her alanda üstünlüğü ve kuzeyde Rusya'nın güçlenmeye başlaması kuvvetler dengesini Osmanlı Devleti aleyhinde bozmuş ve devlet adamları kurtuluş çareleri aramaya başlamışlardır¹⁵.

1. Tanzimat'tan Meşrutiyete Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma

18. yüzyılın başlarında Batının üstünlüğünü kabul eden Osmanlı Devleti, içine düştüğü bu olumsuz durumdan bir an önce kurtulmak için askeri alanda Batılılaşma çabalarına hız vermiştir. Lale Devri (1718-1730) ile başlayan ve iki yüzyıl devam edecek olan bu süreçte zamanla Batılılaşmanın boyutları genişlemiş, eğitim,

11 Mahmut Şevket, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, s.s.24-27.

12 Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş-Türklerde Giyecek ve Süslenme*, C.5, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991, s. 115-116; Mahmut Şevket, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, s.s.33-34.

13 Arıç, *Atatürk Türkiye'sinde Kılık ve Kıyafette Çağdaşlaşma*, s.17.

14 Genelkurmay Başkanlığı, *TBMM. Hükümeti Dönemi*, C.IV, I. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984, s.s.33-34.

15 Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi- Tarihsel Gelişimi- Bugünkü Durumu*, 5. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998, s.s.2-3.

hukuk, siyaset, dış görünüş ve askeri kıyafete de yansımıştır. Bu dönemde ilk defa geçici olarak Avrupa başkentlerine gönderilen Osmanlı elçileri, Avrupa kültürü hakkında bilgi toplamaya başlamışlardır¹⁶. III. Selim (1789-1807) döneminden itibaren gerçekleştirilen çağdaşlaşma hareketleri içinde askeri kıyafetlerde büyük değişiklikler olmuştur. Bu dönemde önce Bostancılara ve arkasından yeni kurulan *Nizam-ı Cedit* askerlerine, *şubara* adı verilen dar paçalı, üstü bol pantolonlar ve uzun mintanlar giydirilmiştir. Anadolu'da yeni bir içerik ve biçim kazanan özellikle erkek giyim ve kuşamı, XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde II. Mahmut'un yeni kurduğu askeri birliğe ve memurlara, yeni bir kıyafet ve başlık giydirmesi ile büyük bir değişikliğe uğramıştır¹⁷. 1826'da kaldırılan Yeniçeri Ocağının yerine Avrupaî tarzda kurulan "*Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye*" isimli ordunun kıyafeti, Batı tarzında ceket, pantolon, fes ve potin olarak düzenlenmiştir. Dönem içerisinde kavuk taşıma zorunluluğunun kaldırılması, tamamen vücuda oturan bir ceket, topuklara kadar inen geniş bir pantolon ve potin giyilmesi ve başlık olarak fesin kabul edilmesi, başta Şeyhülislam ve ulema tarafından hoş karşılanmamıştır¹⁸. Bazı çevreler, yeni kıyafet değişikliğinin İslam dinine aykırı olduğunu ileri sürmüştür¹⁹ ve bu değişimi sağlayan II. Mahmut'a "*Gâvur Padişah*" ismini vermişlerdir. II. Mahmut'un kıyafet konusundaki çabalarını o tarihte İstanbul'da yaşamış olan bir İngiliz gazeteci şöyle değerlendirmektedir²⁰:

"Kıyafette islahı meydana getirebilmek için fazla enerji sarf edildi. Çünkü kıyafet halkı Avrupalılardan ayıran büyük bir mâniyaydı. II. Mahmut Batı kıyafetini önce kendisi benimseyen ve isteyenlerin de sakallarını kesebileceklerini irade eden ve yeni kurduğu ordusunu tam bir Avrupa ordusu olarak görmek isteyen bir padişahı. Başa kavuk yerine fesin geçirilmesi, şalvar, cepken setre, pantolon giyilmesini sağlamak istemişti. Yenileşme hareketlerinde çok ileri gittiği için muhafazakâr çevreler tarafından gâvur padişah olarak anılmıştır".

Vakanüvis Lütfi Efendi, 1828'de Padişahın, kıyafet değişikliğinin halk üzerindeki etkisini öğrenebilmek amacıyla Hüsnü ve Avni Beyleri setre pantolonla halk içine soktuğunu, bir ramazan günü halkın bu iki zamane yenilikçisini bir hayli hırpaladığını, yazmaktadır²¹.

16 1720'lerde Paris'e gönderilen Yirmi Sekizinci Çelebi Mehmet Efendi'ye, dönemin Padişahı III. Ahmet tarafından, faydalı olabilecek şeyleri arayıp bulmak ve getirmek talimatı verilmiştir. Bkz.: Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.s.46-47.

17 Giyim malzemesi olarak kullanılan derinin yerini değişik dokumalar almaya başlamış, kadın ve erkek giyimleri farklılaşmış ve örtünme (tesettür) denilen yeni bir etken ortaya çıkmıştır. Erkeklerin giysilerinde özellikle başa giyilen başlıklarda börk varlığını sürdürürken, Orta Asya döneminin simgesi olan kalpak unutulmuş ve onun yerine Araplardan alınan sarık giderek Müslüman erkeğin simgesi olmuştur. Bkz. Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, s.182-183; Paul Gentizon, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, (Çev. Fethi Ülkü), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1983, s.s.83-92.

18 Turhan Olcaytu, *Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı? Devrimimiz İlkelerimiz*, 8.B., Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş., Ankara, 1998, s.66.

19 Padişah II. Mahmut vermiş olduğu kararı uygulamak için Şeyhülislam Mehmet Tahir Efendi'yi azletmekten bile çekinmemiş ve ilk aşamada kullanılmak üzere Tunus'tan 50.000 fes getirtmiştir. Bkz.: Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, s.183; Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.102.

20 Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "II. Mahmut ve Kıyafet İnkılabı", *Akşam*, 14 Eylül 1952.

21 Falih Rıfki Atay, *Çankaya-Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*-, Kural Matbaası, İstanbul, 1984, s.430.

II. Mahmut döneminde hız kazanan çağdaşlaşma hareketlerinde, dini kurumlarda herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Tanzimat döneminde konu ile ilgili olarak 1844'te Hariciye Nazırı Sadık Rifat Paşa İstanbul'da İngiliz Büyükelçi Stratford Canning'e şunları söylemektedir²²:

"...Siyasal sorunlarda tamamen Avrupa'nın tavsiyesine uyacağız. Dini sorunlarda tam hürriyet isteriz. Din bizim kanunlarımızın temelidir. Hükümetimizin ilkesidir. Zat-ı Şahane ona, bizden daha fazla dokunamaz..."

Osmanlı Devleti'nde bu dönem içerisinde Avrupa modasını ilk takip edenler saraya ve üst sınıfa mensup Müslüman kadınlar olmuştur. Dolayısıyla kıyafetteki değişim, ilk önce sarayda başlamış, sonra mali durumu iyi olan ailelere ve halka yansımıştır. Bu değişim önce aksesuarlarda (eldiven, çorap vs.) kendini göstermiş ve zamanla dış giyimi de etkisi altına almıştır. Bu kıyafetleri, ekonomik durumu iyi olan belirli bir kesimin Avrupa'ya giderek ya da orada yaşayan yakınları aracılığıyla temin ettikleri görülmektedir²³. Yaşanan bu hızlı modernleşme sürecinde 19. yüzyılın sonlarında kadın kıyafetleri arasında yer alan ferace ve yaşmak zamanla kaybolmaya yüz yutmuş ve II. Abdülhamit (1876-1909) döneminde feracenin yerini peçe ve çarşaf almaya başlamıştır²⁴.

2. Meşrutiyetten Cumhuriyete Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma

20. yüzyılın başlarında Osmanlı ordusu içerisinde askeri kıyafetler konusunda önemli değişiklikler yapılmıştır. 1909 yılında yayınlanarak yürürlüğe giren "*Elbise-i Askeriye Nizamnamesi*"nde subay ve erlerin kıyafetlerinde değişikliklere gidilmiştir. Bu nizamnamede, subaylar için haki renkte şayak kumaştan sınıf renginde devrik yakalı ceket ve pantolondan oluşan üniformalar, erler için ise aynı renkte aba kumaştan düz yakalı ceket ve pantolondan oluşan üniformaların giyilmesi öngörülmektedir²⁵. Ayrıca haki renkte olmak üzere bütün sınıflar için resmi başlık olarak "*kalpak*" kabul edilmiştir²⁶. Askeri kılık ve kıyafette yapılan bu düzenlemeler zamanla sivillere de uygulanmış ve çeşitli memur sınıflarının kıyafetlerini belirleyen yeni nizamnameler yayınlanmıştır. Bu nizamnamelerde cübbe ve sarık yalnız ulemanın giysisi olarak kalacak, diğer siviller ise tek başlık olarak sadece fes giyeceklerdir. Ancak ne fesin, ne diğer kıyafet unsurlarının din

22 Stratford Canning'in İstanbul'da en uzun süreli ve Osmanlı dış siyasetinde en büyük rolü oynadığı büyükelçilik dönemi 1842-1857 yılları arasında olmuştur. Tanzimat Dönemi'ne rastlayan bu yıllarda Birleşik Krallık Osmanlı Devleti üzerinde büyük bir güç sahibi olmuş, Stratford Canning de bu krallığın büyükelçisi olarak İstanbul'daki en güçlü yabancı devlet adamı durumuna gelmiştir. Sadrazam Mustafa Reşit Paşa ile yakın bir arkadaşlık kuran Canning, Osmanlı Devleti'nin içişlerine de karışmaya başlamıştır. Bkz.: Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.103.

23 İstanbul hanımları arasında en çok Paris modası revaçta olmakla beraber İngilizlerin Weldons ve Fashions for All gibi moda mecmualarına abone olanların sayısı oldukça fazladır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Sevin, *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, s.139.

24 Arıç, *Atatürk Türkiye'sinde Kılık ve Kıyafette Çağdaşlaşma*, s.23.

25 Nurettin Sevin, *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul, 1973, s.s.137-138.

26 Yalnızca Bahriye ve Musika-i Hümayun sınıflarında fes giymeye devam edilecektir. Bkz.: Sevin, *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, s.137.

ve milliyetle hiçbir ilgisi yoktu. Bazı çıkarıcı din adamları yeniliklerden korktuğu için halkın dini inancını istismar ederek, bu değişimi dini menfaatlerine alet etmek istemişlerdir²⁷. Şöyle ki 1903 yılında II. Abdülhamit, topçu ve süvari askerlerine *fes yerine kalpak giydirmek istediğinde*, daha önce fesi dine aykırı bulup karşı çıkanlar, bu kez de fesi savunup, kalpağa karşı çıkmışlardır²⁸. XIX. yüzyılın sonlarında devlet gücüyle giydirilen fesin köylere kadar yayıldığı ve artık dinin bir simgesi haline geldiği görülecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bir türlü şapka giyilmesine müsaade edilmemiş, ancak XX. başlarında Osmanlı aydınları, yurt dışında giymeye başlamışlardır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın saltanat döneminde şapka giyenler arasına katıldığını vurgulamak, gelecekteki devrimleri yönünden önem taşımaktadır²⁹: "*Şapka giymenin caiz olmayacağını söyleyenler vardır. Onlara diyeyim ki, çok gafilsiniz ve çok cahilsiniz ve onlara sormak isterim: Yunan serpuşu olan fesi giymek caiz olur da şapkayı giymek neden olmaz?*" diyen Mustafa Kemal, Batı giyinişine karşı daima sempati duymuştur. 1910 yılında Fransa'daki "*Picardie Manevraları*" na katılmak üzere Paris'e giderken, Belgrat İstasyonu'nda arkadaşı Binbaşı Selahattin Bey'in başındaki fesle alay edilmesi, Mustafa Kemal'de ulusal hiçbir yönü olmayıp II. Mahmut döneminde zorla giydirilmiş olan fese karşı olumsuz bir tutum yaratmış ve ayrıca bu olay Cumhuriyet döneminde şapka giyilmesinin psikolojik temelini oluşturacaktır³⁰.

İkinci Meşrutiyet'in ilânıyla özgürlük, eşitlik, kardeşlik fikirleri önem kazanmıştı. Bu dönemde Avrupaî giyim tarzı, dinî ve millî değerlerle birlikte ele alınmış ve kadın dergilerinde giyim, iffetle ve millileşme ile bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Avrupa kadın modasına örnek olan Türk kadınının kıyafetleri, özellikle başına sardığı örtülerin "*Türk türbanı*" diye resimlerde yer alması, onun Avrupalı kadınlara giyimde etkisi olduğunun kanıtı olarak gösterilebilir³¹. Bu arada basından sansürün kaldırılması ve fikirlerin özgürce ifade edilmesi Batıcılık, Türkçülük ve İslâmcılık düşünce akımlarının temsilcilerini harekete geçirmiştir. Bu akımların temsilcileri çıkardıkları gazete ve mecmualarda Batı karşısında geri kalan ve çözülen devletin kurtuluşu için çözüm önerileri ileri sürmüşlerdir.

Abdullah Cevdet başta olmak üzere Batıcılık akımının temsilcileri, toplumun gelişmesi ve içinde bulunduğu olumsuz durumdan kurtulması için savundukları fikirlerini "*İçtihat*" isimli yayın organında dile getirmişlerdir. Kadın konusunda tek eşle evliliği, Avrupa medenî kanununu, kadınların tıp tahsili yapmalarını ve adâb-ı muâşeret kuralları çerçevesinde dilediği gibi giyinmesi gerektiğini; fesin yerine yeni bir serpuş giyilmesini, sarık ve cübbenin yalnızca din adamları tarafından giyilmesi

27 Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, I. B., Ankara, Savaş Yayınları, 1990, s.284; Atay, *Çankaya-Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*-, s.s.194-200.

28 Atay, *Çankaya-Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*-, s.431; Muhittin Gül, *Türk İnkılap Tarihi*, 4. B., Barış Kitabevi, Ankara, 1998, s.259.

29 *Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Gezileri*, (Der. Mustafa Selim İmece), Türk Tarih Kurumu Kitabevi, Ankara, 1959, s.64.

30 Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, 3. B., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.4; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam-Mustafa Kemal (1922-1938)*, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s.s.234-235.

31 Sevin, *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, s.140; Arıç, *Atatürk Türkiye'sinde Kılık ve Kıyafette Çağdaşlaşma*, s.s.25-26.

gerektiğini savunmuşlardır. 1912 yılında Kılıçzade Hakkı, “*Pek Uyanık Bir Uyku*” başlıklı yazısında, Türkiye’de Batılılaşmanın geleceği hakkında görülen bir rüyayı şöyle dile getirmektedir³²:

“*Sultanın bir karısı olacak, hiç cariyesi olmayacak, fes kaldırılarak yeni bir başlık kabul edilecek, kadınlar israfa kaçmamak üzere diledikleri gibi giyinecekler, ...sarı, cübbe vs. giymek hakkı yalnız şahadetnameli din adamlarına verilecek ve diğerlerine yasaklanacaktı...*”

İslamcılık akımının savunucuları, dinî ve manevî değerlerin korunmasını ve kadının tesettüre riayet ederek istediği eğitimi alabileceğini ve istediği işte çalışabileceğini ileri sürmüşlerdir³³. Türkçüler ise dil, tarih ve kültürde büyük Türk birliğini, kadının kıyafeti konusunda ise, onun giysisinden ziyade aile ve toplum içindeki eğitim, çalışma ve sosyal hakları üzerinde durmuşlardır³⁴. Bu dönemde İstanbul’da ve diğer büyük şehirlerde çarşaf ve peçeli kadına rastlanmakla beraber, Avrupa modasının hâkim olduğu bazı kadın dergilerinde elbise, manto ve tuvalet modelleri de yer almaktaydı. Artık peçe ve çarşaf terk edilmeye başlanmış ve 1912’de Amerikan Elçiliği’nde verilen resmî davete bir Türk kadını peçesiz olarak katılmıştır³⁵.

1912-1913 Balkan Savaşları sonrasında göçmen olarak Kafkaslar, adalar ve Balkanlardan Anadolu’ya gelenlerin kıyafetlerinin farklı olması, giyim ve kuşamda tartışmaları yeniden alevlendirmiştir. Özellikle bu dönem içerisinde kadınların çalışma hayatına atılmalarıyla birlikte, eski giysiler yerine daha pratik ve rahat kullanımlı giysiler benimsenmiş, çarşaf ve peçe kullanımı giderek azalmıştır. Nitekim İttihat ve Terakki Partisi, Türk Ocakları ile kadın kıyafetini yeniden düzenlemeye çalışmıştır³⁶. Kadın kıyafeti konusunda tesettürden yana olan Enver Paşa, 1916 Ekim’inde kuruluş hazırlıklarına başlanılan Birinci Ordu Kadın İşçi Taburu için düzenlenen talimatnamede, kadın işçilerin şalvar, ceket ve başörtüsü taşımaları ve uzunca bir elbise giymelerini şart koşmuştur. Bu arada Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı’nda özellikle Güney Cephelerine sevk edilen askeri birliklerin “*kabalak*” isimli başlığı giymelerini zorunlu tutmuş ve bu serpuşun adına “*Enveri*” adı verilmiştir³⁷.

Giyim ve kuşam konusunda başlayan tartışmalara Kılıç-zâde Hakkı Bey, “*Akvenü’s Siyer Münasebetiyle Yusuf Suad Efendiye Tahsisen Softa Efendilere Tamimem Son Cevap*” isimli risale ile katılmıştır. 1915 yılında yazılan bu risalede giyim ve

32 Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, s.235. Lewis’in kitabında “*Pek Uyanık Bir Uyku*” isimli yazı Abdullah Cevdet’e ait verilmekle birlikte bu yazı Batı bir düşünür olan Kılıçzade Hakkı’ya aittir. Bkz.: Celal Doğan, “*Batıcı Bir Düşünür Olarak Kılıçzade Hakkı (1872-1960)*”, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1999.

33 Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1988, s.s.37-38.

34 Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, s.44.

35 Bu dönemde çıkan kadın dergileri için bkz.: Ek-1,2,3,4; Fatma Barbarosoğlu, “*Modernleşme Sürecinde Moda-Zihniyet İlişkisi*”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1994, s.140.

36 Sevin, *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, s.140.

37 Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, (Çev. Necdet Sander), 10.B., Altın Kitaplar, İstanbul, 1964, s.s.494-495, s.497; Sadık Sarısan, “*Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu*”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XIII, S.39, (Kasım 1997), s.700; Sevin, *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, s.s.143-144.

kuşamın milli olmadığı, şapka giymenin İslamiyet açısından hiçbir sakınca arz etmediği şu şekilde dile getirilmektedir³⁸:

“... Müslümanlığın kıyafet-i mahsûsası olmadığına nazaran şapka giyilmesinde hiç bir zarar yoktur. Ecdadımızın giydiği kavuklar hiç olmazsa memleketimizde imal olunuyordu. Hâlbuki feslerimiz Avrupa'dan geliyor. Kendi metâmız olmadıktan sonra serpuş olarak herhangi bir şapkayı kabul etmeliydik. Bu suretle herkes başına daha süslü ve daha dayanaklı ve bilhassa daha fâideli bir serpuş koymuş olurdu...”

Osmanlı Devleti, giyim ve kuşam tartışmasının yaşandığı bu ortam içerisinde girmiş olduğu Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış ve bu savaş sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi ile ağır bir yenilgiyi kabul etmiştir.³⁹ Osmanlı Devleti için bir ölüm fermanı olan bu mütarekenin⁴⁰, İtilaf Devletleri tarafından hiç vakit kaybetmeksizin uygulamaya konulmasıyla birlikte Anadolu hızlı bir şekilde işgal edilmeye başlanmıştır⁴¹. Türk halkının, Hükümetin ve Padişahın umutsuzluk içinde bulunduğu bu dönemde Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki zayıf kadro ile vatanın kurtuluşunun mümkün olamayacağını anlamıştı. Artık kendisini, milli kurtuluş hareketini başlatacak ve yönetecek bir önder olarak görüyordu. Sonunda beklenen kararını vermiştir⁴²: “Anadolu'ya geçecek, orada milli bir teşkilat kurup mücadeleye başlayacak ve bu mücadelesini millete mal ederek milli egemenliğe dayalı bir devlet kuracaktı.” Bu sağlam mantıkla Anadolu'ya adım atan Mustafa Kemal Paşa, umudun yitirildiği, direnme gücünün tükendiği zannedilen bir ortamda, Türk milletinin bağımsız yaşama iradesine ve vatan sevgisine güvenerek, Ulusal Bağımsızlık Mücadelesi'ni başlatmış, üstün sevk ve idare yetenekleriyle yönetmiştir. Ulusal Bağımsızlık Savaşı, 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da açılmasıyla hukuki bir boyut kazanmıştır⁴³.

“Ulus Devlet” modeli üzerine kurulan yeni Türk Devleti'nde “ulusal” bir başlık bulunmuyordu. 19 Mayıs 1919'da Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basan IX. Ordu Müfettişi Mirliya (Tuğgeneral) Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını karşılamaya gelen kalabalık halkın giyim ve kuşamı hakkında, bir İngiliz subayı şu değerlendirmeyi yapmıştır⁴⁴:

38 1911 Trablusgarp Savaşı'na katılan subaylar, kalpakla Afrika güneşine dayanamamışlar ve Karadenizlilerin başlıkları biçiminde kesilmiş haki renkte başlıkları katlayıp giymeye başlamışlardır. 1912 yılında başlayan Balkan Savaşlarında ise bütün subaylar, “Enveriye” adını verdikleri başlıkları giymişlerdir. Bkz., Sevin, *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, s.s.143-144; Kılıçzade Hakkı, *Son Cevap*, İstanbul, Yeni Osmanlı Matbaası, 1331 (1915), s.s.49-50; Selami Kılıç, “Şapka Meselesi ve Kılık Kıyafet İnkılabı”, *Atatürk Yolu*, C.4, No: 16 (Kasım 1995), s.531.

39 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1970, s.1; Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.I, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1987, s.s.105-107; Ali Türkgeldi, *Görüp İştittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1987, s.s.62-69.

40 Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, 2. B., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1977, s.19.

41 Seha L. Meray - Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması ile İlgili Belgeler)*, AÜ. SBF Yay., Ankara, 1977, s.s.1-5.

42 Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953, s.49.

43 Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi - III (1920) Üçüncü Meşrutiyet Birinci Büyük Millet Meclisi*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2010, s.167; Kılıç Ali *Hatıralarını Anlatıyor*, Sel Yay., İstanbul, 1955, s.s.30-32.

44 Özer Ozankaya, *Cumhuriyet Çınarı*, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s.s.456-457.

“... Karşılama gelen halkın kiminin başında fes, kimininkinde kalpak, kimininkinde sarık, kimi başına bir bez parçası bağlamış; kiminin sırtında aba, kiminde cepken, kiminde yelek; kiminin bacağına şalvar, kiminde pantolon, kiminde uzun beyaz külot; kiminin ayağında çarık, kiminde yemeni, kiminde iskarpin, kiminde potin... Demek ki bunlar henüz ulus değil!...”

Ulusal Bağımsızlık Savaşı yıllarında sarığını, fesini dini ile bütünleştiren toplumun bu konu ile ilgili düşüncesini Falih Rıfki Bey şu şekilde değerlendirmektedir⁴⁵:

“...*Kuva-yı Milliye kalpaklı idi. Ordunun İzmir'e girdiğinin haftasında bütün iç sokaklar, Rum askerlerin başlarından attıkları şapkalarla kaldırım gibi döşeli iken, halkın Anadolu'dan gelen kalpağa selam verdiğini görmüştüm. Oysa Sultan Hamit devrinde kalpağı caiz görmeyen ulema, softalar ve dolayısıyla toplum şimdi kalpağı alkışlıyordu. Olay toplumda dini kaidelerden çok cehaletten kaynaklanıyordu...*”

Mustafa Kemal Paşa, yapacağı kılık ve kıyafet inkılabını çok önceleri tasarlamış ve bunu gerçekleştirmek için uygun zamanı beklemiştir. Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın örgütlenme aşamalarından birisi olan Erzurum Kongresi'nin, açılış hazırlıklarının devam ettiği günlerde, Mustafa Kemal Paşa'nın Mazhar Müfit (Kansu) ve İbrahim Süreyya (Yiğit) Beyler ile yapmış olduğu mülakatta şapka konusu gündeme gelmiştir. Bu mülakatta İbrahim Süreyya Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya şöyle bir soru yöneltmiştir; “*Paşam, başarıya ulaştıktan sonra da iş bitmiyor. Memleketin sonsuza dek çalışmaya ve devrimler yapmaya ihtiyacı var. Neler yapmayı düşünüyorsunuz?*” Mustafa Kemal Paşa, bu soru üzerine Mazhar Müfit Bey'e, gidip odasından not defterini getirmesini ve söyleyeceklerini not etmesini istemiştir⁴⁶:

“... Ama defterin bu yaprağını kimseye göstermeyeceksin. Sonuna kadar gizli kalacak. Bir ben, bir Süreyya, bir sen bileceksin. Şartım bu. Önce tarih koy: 7-8 Temmuz 1919. Sabaha karşı. Şimdi yaz. Bir: Zaferden sonra hükümet biçimi Cumhuriyet olacaktır. İki: Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince gereken muamele yapılacaktır. Üç: Tesettür (örtünme) kalkacaktır. Dört: Fes kalkacak, uygar milletler gibi şapka giyilecektir...”

Mustafa Kemal Paşa, Ulusal Bağımsızlık Savaşı yıllarında sivil giyindiğinde çoğu kez başlık olarak kalpağı tercih etmiştir. Bu arada Kuvayı Milliye taraftarlarının da kendisini takip etmeleriyle kalpak, Anadolu'dan ve Ulusal Mücadele'den yana olanların bir tür simgesi olmuştur. Bununla birlikte, Birinci Büyük Millet Meclisi'nde “*İkinci Grup*” olarak anılan milletvekilleri arasında fes ve sarık da oldukça yaygındı⁴⁷. Bu arada Büyük Millet Meclisi'nin 29 Nisan 1920 tarihli VII. Toplantısında, Bursa Milletvekili Operatör Emin ve Sinop Milletvekili Şevket Beylerin, fes yerine kalpak giyilmesi hakkında Meclis Başkanlığı'na şu önergeyi verdikleri görülmektedir⁴⁸:

45 Falih Rıfki Atay, *Çankaya-Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*-, Kural Matbaası, İstanbul, 1984, s.431.

46 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber I*, TTK yay., Ankara, 2009, s.131., ayrıca bkz.: Hıfzı Topuz, *Gazi ve Fikriye*, 6. B., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s.s.141-142

47 Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, 8. B., Der Yay., İstanbul, 1999, s.342 .

48 TBMM Zabıt Ceridesi, 29 Kasım 1336 (1920), C.I, Devre: I, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s.149.

"Riyaseti Celileye,

Uzun harb senelerinin tevlid eylediği birçok buhranlar meyanında memleketimiz için bir de fes buhranı tahaddüs etti. Harbden evvelki senelerde yalnız Avustralya'dan senede ithal eylediğimiz feslerin bedeli altın olarak beş milyon liraya baliğ olmakta idi. Sair ecnebi memalikten ithal olunan fes bedellerini de dahili hesap edersek her sene yedi, sekiz milyon liralık bir servetin harice gittiği tezahür eder ki, bunun evrakı nakdiye mukabili takriben kırk milyon lira demektir. İşte, fakir memleketimiz için pek azım miktar demek olan bu paranın dahili memlekette kalmasını temin etmek ve esasen Cennetmekân Sultan Mahmud-u Sani zamanında Adalı Rumlarını takliden serpuş olmak üzere kabul edilmiş olan fesin bir serpuşu millî mahiyetinde bulunmadığı nazarı itibara alınarak ekseri Şark ve Müslüman milletlerinin öteden beri bir serpuş olarak taşıdıkları ve şu son günlerde herkesin seve seve giymeye başladığı kalpağın bir serpuş-u millî olarak kabul ve ilânını teklif ederiz."

Takrir, Meclis'te okunduğunda alkış sesleri duyulmuş fakat büyük çoğunluk özellikle Çorum Milletvekili Haşım Bey, Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey, Sivas Milletvekili Mustafa Taki Bey yaptıkları konuşmalarda önergeyi şiddetle reddetmişlerdir. Önergeyi Meclise getirenler, konunun mali yönünü ileri sürmelerine rağmen bu konu üzerinde kimse durmamıştır. Büyük Millet Meclisi'nin İkinci Oturumu'na başkanlık yapan Celalettin Arif Bey'in yaptığı açık oylama sonucu önerge oy çokluğu ile reddedilmiştir. Celalettin Arif Bey, "...*Takrir nazarı itibara alınmıyor. Rica ederim bugün fes ve kalpak zamanı değil, herkes istediğini giysin.*" diyerek konuyu kapatmıştır⁴⁹.

Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın silahlı eylem aşaması, Mudanya Ateşkes Antlaşması ile sona ermiş⁵⁰ ve silahlı mücadeleye hukuki ve siyasi yön veren, yeni kurulan Türk Devleti'ni uluslararası toplulukta tanıtan Lozan Barış Antlaşması ile aksiyon aşaması tamamlanmıştır⁵¹. Osmanlı Devleti'nden alınan olumsuz mirasın kötü izlerini silmek için ilk günden itibaren yoğun bir çalışma dönemine giren Mustafa Kemal Paşa, çağın gerisinde kalmış olan ve kendini yenileyemeyen ülkelerin ve toplumların nasıl sömürüldüklerine ve yok edildiklerine tanık olduğu için, var olmak ve yaşamak için modernleşmeyi ve kalkınmayı temel çözüm olarak görmüştür⁵². Bundan sonra bozulan, yıkılan eski düzenin yerine yenisi kurulmaya başlanacak, sosyal hayatın icaplarına uygun olarak topluma ve yeni kurulan devlete şekil ve düzen verilmeye çalışılacaktır. "*Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak, yerlerine milletin en yüksek medeni icablara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri koymuş olmak...*", şeklindeki ifade, Atatürk'e göre devrimi (inkılâbı) ifade etmektedir.⁵³

49 TBMM Zabıt Ceridesi, 29 Kasım 1336 (1920), C.I, s.150.

50 İsmet İnönü, *Hatıralar*, 2. Kitap, Bilgi yay., İstanbul, 1987, s.27.

51 Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, TİTE yay., İstanbul, 1943, s.79; İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C.I, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1983, s.s.67-245.

52 A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir*, 4. B., Sermaye Piyasası Kurulu Yay., Ankara, 1997, s.s.1-2; A. Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, 2.B., Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1989, s.s.14-15.

53 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 5. B., C. I, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1997, s.398.

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde gerçekleştirilen devrimlerle, Batı Medeniyetinin bir bütün olarak ele alınması ve dünyanın kabul ettiği medeni kıyafetin de benimsenmesini gerekli kılıyordu. Bu yoldaki ilk adım, 3 Mart 1924'te Şer'îye ve Evkâf Vekâleti'nin kaldırılmasından sonra hukukçuların giysileri ile atılmıştır⁵⁴. 3 Nisan 1924'de kabul edilen "*Hâkimler ve Adliye Mensuplarının Resmi Kıyafetleri*" hakkındaki yasa ile hukukçuların görevleri sırasında giyecekleri üniforma belirlenmişti⁵⁵. Artık sıranın öteki görevlilere geldiğini gören Mustafa Kemal Paşa, 24 Ağustos 1925'te Kastamonu'ya yaptığı gezide, şapka devriminin ilk parolasını başında taşıdığı "*Panama Şapka*"yı halka göstererek vermiş ve 25 Ağustos 1925 Salı günü Kastamonu Belediye binasında şu konuşmayı gerçekleştirmişti⁵⁶:

"Biz her nokta-i nazardan medenî insan olmalıyız... Fikrimiz, zihniyetimiz, medenî olacaktır. Şunun, bunun sözüne ehemmiyet vermeyeceğiz... Bütün Türk ve İslâm âlemine bakınız, zihinleri medeniyetin emrettiği şümül ve tealiye uyamadıklarından ne büyük felaketler ne ıstıraplar içindedirler. Bizim de şimdiki kadar geri kalmamız ve nihayet son felaket çamuruna batışımız bundandır..."

Mustafa Kemal Paşa, 27 Ağustos 1925 Perşembe günü İnebolu Türk Ocağı'nda giyim ve şapka üzerine ikinci konuşmasını gerçekleştirmiş ve uygar olma kavramına açıklık getirerek şunları söylemiştir⁵⁷:

"Bizim kıyafetimiz milli midir? (hayır sesleri)... Size iştirak ediyorum. Tabirimi mazur görünüz. Altı kaval üstü şişhane diye ifade olunabilecek bir kıyafet ne millidir ve ne de beynelmileldir. O halde kıyafetsiz bir millet olur mu arkadaşlar? (hayır, hayır katiyen sesleri). Çok kıymetli bir cevheri çamurla sıvayarak enzarı âleme göstermekte mana var mıdır?... Arkadaşlar, Turan kıyafetini araştırıp ihya eylemeye mahal yoktur. Medeni ve beynelmilel kıyafet bizim için çok cevherli, milletimiz için lâıyk bir kıyafettir. Onu iktisâ edeceğiz. Ayakta iskarpin veya fotin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, caket, ve bittabi bunların mütemimmimi olmak üzere başta siperi şemsi serpuş, bunu açık söylemek isterim. Bu serpuşun ismine şapka denir. Redingot gibi, bonjur gibi, smokin gibi frak gibi... İşte şapkamız diyenler vardır. Onlara diyeyim ki çok gafilsiniz ve çok cahilsiniz..."

Atatürk'ün bu gezileri hemen etkisini göstermiş ve devlet görevlilerinden olduğu kadar, halktan da belirli bir kesim fesi çıkarıp şapka giymeye başlamıştır. Öyle ki bir süre önce şapka giyen bir gazeteciyi tutuklamaya kalkışan İstiklal

54 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. VIII, s.355; Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)*, 2. B., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1988, s.412.

55 TBMM Zabıt Ceridesi, 3 Nisan 1340 (1924), C.VIII, Devre: II, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s.s.293-296.

56 Atatürk'ün 25 Ağustos 1925 tarihinde Kastamonu'da Belediye Dairesi önünde toplanan halka hitaben yapmış olduğu konuşma için bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 5. B., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 216; Bige Sükan Yavuz, "Atatürk Devrimi ile Sosyal Yaşamın Çağdaştırılmasına İlişkin Fransız Değerlendirmeleri", *Atatürk Yolu*, C. 4. No. 15 (Mayıs 1995), s. 306; *Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Gezileri*, Der. Mustafa Selim İmece, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959, s. 15-16; Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, s. 494-491, s. 492.

57 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s.s.220-221; *Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Gezileri*, s. 15-16; Mehmet Saray ve Hüseyin Tosun, *Atatürk ve Çağdaşlaşma Belgeler ve Görüşler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s.s.132-133.

Mahkemesi Başkanı Ali (Çetinkaya) Bey'in dahi şapka giydiği görülmüştür⁵⁸.

Giyim ve kuşamda başlayan modernleşme hareketi, toplumda bazı tepkileri ve tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu dönemde en ağır tepkiyi, Fatih Camii hocalarından İskilipli Mehmet Atif Efendi göstermiş ve kaleme aldığı "*Frenk Mukallitliği ve Şapka*" isimli risalede şapkanın küfür alâmeti olduğu ve giyilmesinin İslamiyet açısından sakıncalı olduğunu ileri sürmüştür⁵⁹. Bu arada İskilipli Mehmet Atif Efendi'ye en sert eleştirinin Süleyman Nazif Bey'den geldiği görülmektedir. Onun Son Telgraf gazetesinden derleyerek broşür halinde yayınladığı, "*İmana Tasallut Şapka Meselesi*" isimli risalede şu hususları vurguladığı görülmektedir⁶⁰:

"...Yeni intişâr eden bir risaleye göre, muharriri ders-i âmm efendi ile kendi kıyafetindeki hoca efendilerden başka, her mümin, hepimiz -hâşâ sümme hâşâ-kâfirmişiz. Heyet-i mecmûasının zihinlerde bırakmak istediği fikir ve kanaat şudur: Biz dinimize kalbimizin tasdiğiyle, lisanımızın ikrârı kadar, feslerimizin sarığı ve püskülü ile de merbutuz. El-iyazübillah... Şapkayı diline ve kalemine dolayan muharrir, niçin frengin gömleği ile boyunbağını hatıra getirmiyor? Hatta frengin bir kisvesini Frenk gömleği şekline soktuktan sonra sırtımıza geçiriyoruz. Sarıklı birçok efendi, Frenk gömleğini cübbesinin altında ve iman evi addettiği sinenin üstünde bîpervâ taşıyor... Şapkada alâmet-i küfr olacak bir şey yoktur. Bu risalenin dar düşünceli muharriri ne hak ile beni ve benimle beraber, la-akall yirmi milyon Müslümanı küfr ile şâibedar göstermeye çalışıyor... Şapka küfür değil, mekruh değil, fes gibi, taç gibi külah gibi bi-günah bir serpuştur... Şapka, fes, sarık: Efrâd-ı ümmeti böyle şeylerle din-i İslâma rabt etmek o dine hakarettir. Ben dinime ne başımdaki eşya-yı hasise ile merbutum, ne ayağımdaki şeylerle. Müslüman doğduğum gibi Müslüman öleceğim. Kendi ayağındaki frenk kundurasını mübah ve müstehabb gören Hoca Efendi, başka bir kimsenin başındaki şapkaya ne hakla ve ne haddle küfr ve dinsizlik damgasını yapıyor... Medresedeki çömezlik devrini itmâm etmeden Anadolu'da vaaz ve irşâda çıkan bir sarıklı 'ruh-ı ecdâda mugayir kanunlara isyan etmeli' sözleriyle iğrenç cehaletini kasaba kasaba, köy köy kusuyor... Din büyük, din mukaddestir. Biz onu başımızda, sırtımızda, ayağımızda değil, dimağımızda, kalbimizde, vicdan ve imanımızda taşımamızdır. Ümmet-i Muhammedi düşünen ve ümmetin hâlâsı için ömrünü son nefesine kadar itâb eden merhum Pierre Loti'nin masum şapkası, Bursa'yı çiğneyen Yunan ordusuna en şenî temelluklarda bulunmaktan ve Eskişehir'in sükût ettiği gün Kral Yorgi'yi telgrafla tebrik etmeden hayâ etmeyen Bursa Müftüsü Ders-i âmm Ömer Fevzi Efendi'nin yeşil sarığından daha muhterem ve daha mübarektir..."

Abdullah Cevdet Bey ise 1 Eylül 1924'te İctihâd'da yayınlanan "*Şapka ve Fes*" isimli makalesinde, Hayrettin Bey isimli bir Müslüman'ın başındaki şapkası ile İstanbul'da gezerken zabıta tarafından tutuklandığını ve bu olaydan önce Adliye

58 Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, s.186.

59 12 Temmuz 1340 (1924) tarihli risalede şapkayı gayyar, zünnar, küstic, gasli ve salibi küfür alâmeti ve gayr-ı Müslim milletlerin en meşhur işaretleri olarak gösterip, şapkayı örfte küfür alâmeti, yani gayr-ı Müslimlerin Müslümanlardan ayrılmasına alâmet olan baş kisve olarak tarif etmekte, giyinmek kuşanmak ve takı takma gibi hususların şer'an yasak ve haram olduğunu belirtmektedir Bkz., İskilipli Mehmet Atif, *Frenk Mukallitliği ve Şapka*, İstanbul, 1340 (1924), s.s.22-31.

60 Süleyman Nazif, *İmana Tasallut: Şapka Meselesi*, Matbaa-i Tefekkür, İstanbul, 1342 (1926), s.s.3-32.

Vekili Necati Bey'e, "Hükkânımızın serpuşlarından evvel serlerinin değişmesi lâzımdır" dediğini hatırlattıktan sonra şapka ve fes hakkında şu bilgileri vermektedir⁶¹:

"Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'de elhâkk, bir istiklâl-i siyasi temin etti... Ecnebler memleketimizde Türk kanunlarına tâbî, onlar artık hem misafirimiz hem zorbamız olamıyorlar... Fakat kafalarımızın içindeki müstebid yılanları ne yapalım? Bugün Allah'ın Panama vadilerinde yetiştirdiği nazik ve hafif bir nebattan yapılmış bir serpuşu giyindiği için bir gencin cumhuriyetimiz zabıtası tarafından tevkiif olunduğuna şahid-i dilhûn oluyoruz... Askeri serpuşlarımız bir şeye benzedi... Canım bu fes ne ecdadımızın ne de Müslümanlık itibari ile peygamberimizin serpuşu değildi... Fes Rumların serpuşudur, elyevm Yunanistan halkı ekseriyetle fes giyerler. Bir de farz edelim ki, hakikaten Türk kavmi Hz. Âdem'in evlatlarından ayrılarak bir şube-i kavmiye teşkil ettiği günden beri fes giyiyor. Ecdadımız fes giyiyordu diye bugün aynı serpuşu taşımayan bir vatandaşı mecbur edecek bir kanun mevcut olabilir mi?"

Görülebileceği üzere şapka giymenin yasak olduğu bir devirde kaleme alınan bu iki makalede, şapka giyilmesi desteklenmektedir. Toplumda şapka devrimi ile ilgili tartışmalar devam ederken, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, bu konu ile ilgili olarak 24 Ağustos 1925'te başlattığı Kastamonu, İnebolu, Daday ve Çankırı seyahati 1 Eylülde Ankara'da sona ermiştir. Nitekim Cumhurbaşkanı'nın Ankara'ya dönüşünün hemen ertesi günü, günlerce tartışılan konu hükümetçe ele alınmış ve 2 Eylül 1925'te yayımlanan bir Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile devlet memurlarına, "halkın kendiliğinden giymeye başladığı şapkayı giymeleri zorunluluğu" getirilmiştir⁶². Kıyafeti düzenleyen bu kararname ile resmi görevlilerin giyimdeki çağdaşlaşmaya öncülük etmeleri düşünülmüştür⁶³:

"Ordu ve donanma mensuplarıyla ilmiye (Din işleriyle uğraşanlar) sınıfına mensup olanlardan ve yargıçlar gibi kıyafetleri devletçe özel olarak belirtilmiş bulunanlardan gayri bütün devlet memurlarının dünya yüzünde uygar ulusların müşterek ve genel kıyafetlerinin aynıdır. Yani gündüz ve gecenin çeşitli durumlarına ve resmi törenlere göre giyilmek üzere çeşitli elbiseler ve şapkalarıdır. Binalar içinde baş açık bulunmak kaidedir. Selamlama baş işaretiyle olur. Binalar dışında selamlama şapka ile olur. Genel olarak halk, ordu, donanma ve din görevlilerine mahsus veya yargıçlar için olduğu gibi, özel kanunu ile tayin edilmiş, elbiseleri giyemez. Fakat devlet memurlarının kıyafetleri genel olarak halk tarafından aynen veya çalışmalarına uygun surette kabul olunabilir."

Din görevlilerinin kıyafetini düzenleyen kararnamede ise şu hususlar dikkati çekmektedir⁶⁴:

"1-Türkiye Cumhuriyeti dâhilindeki ilmiye sınıfına mensup olanlar aşağıdaki makam ve vazife sahipleridir; (dini kıyafetleri ancak bunlar giyebilir)

61 Abdullah Cevdet, "Şapka-Fes", *İçtihâd*, No:169 (1 Eylül 1924), s.s.3413-3414.

62 2 Eylül 1925'te Bakanlar Kurulu'ndan tekke ve zaviyelerin kapatılması, ilmiye sınıfı ve devlet memurlarının kılık ve kıyafetlerine ilişkin üç kararname çıkarılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, s.441; Bkz., B.C.A, Sayı. 2546, Dos. 14-32, Fon. 30. 18. 1. 1, Yer. 15. 61..2. 1, (20. 9.1925).

63 Adı geçen kararname için bkz.: Turhan Olcaytu, *Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı? Devrimimiz İlkelerimiz*, 8. B., Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş., Ankara, 1998, s.66.

64 Olcaytu, *Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı? Devrimimiz İlkelerimiz*, s.s.66-67.

Diyanet İşleri Başkanı, Diyanet İşleri Başkanlığı Danışma Kurulu, İl ve İlçe Merkezlerinde bulunan Müftüler, Diyanet İşleri Başkanlığı'nca atanan hatipler, vazifeli vaizler, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından atanmış olan köy hocaları. 2-Din görevlilerinin kıyafetinde alâmetifarika (simge) beyaz sarık ve siyah latadan ibarettir. Orduda görev yapan imamlar sarığın ve latanın rengi hususunda askeri icaba tabidir... Birinci maddeye göre din görevlileri dışında bulunanlar, bu kıyafeti giyemezler.”

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, bütün bu gelişmelerden sonra halkın tepkisini saptayabilmek amacıyla Eylül sonunda İzmit, Bursa, Balıkesir, Manisa, İzmir, Konya ve Afyon'u kapsayan bir yurt gezisine daha çıkmıştır. Gittiği her yerde halkın sevinç gösterileriyle karşılanan Mustafa Kemal Paşa⁶⁵, bu gezisinde ülke sorunlarını ve yapılacak olan devrim hareketlerini halka anlatma fırsatını bulmuştur.

“Şapka iktisası” hakkındaki kanun teklifi, 16 Ekim'de Konya Milletvekili Refik Bey ve arkadaşlarınınca Meclis Başkanlığı'na verilmiştir. Teklif, ilgili komisyonlardan geçerek Genel Kurul'a gelmiş ve 25 Kasım'da görüşülmeye başlanmıştır⁶⁶. Genel serpuşun şapka olmasında ve bu kanunun oybirliğiyle kabul edilmesinde Meclis birlik yapmış iken, bağımsız Bursa Milletvekili Nurettin Paşa, bu kanunun aleyhinde uzun bir konuşma yaparak kanun ve hükümet kararlarınınin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na muhalif olduğunu iddiaya kalkışmış ve bu iddiası Meclis tarafından şiddetle karşılanmıştır⁶⁷.

Sert tartışmaların yaşandığı Meclis Genel Kurulu'nda, Nurettin Paşa'ya ilk eleştiri Konya Milletvekili Refik Bey'den gelmiştir. Yaptığı konuşmada milletin kabul ettiği ve bütün medeni milletlerin giydiği şapkaya karşı çıkmanın Nurettin Paşa'nın seçim bölgesi olan Bursa halkının eğilimini yansıtmayacağını dile getiren Refik Bey, Meclis'ten çıkan kanunların milletin varlığını korumak esasına dayandığını ifade etmiştir⁶⁸. Refik Bey'den sonra sözü Zonguldak Milletvekili Tunalı Hilmi Bey ve İzmir Milletvekili Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey almıştır. Mahmut Esat Bey konuşmasında, “Kanunun Anayasaya aykırı olmadığını, Japonya'da mebusların kendi Meclislerinde silindir şapka giymek zorunda olduklarını” dile getirerek “Nurettin Paşa niçin redingot giyilmesi hakkında bir Heyet-i Vekile kararına itiraz etmiyor da şapka giyilmesini Teşkilat-ı Esasiye ve kanunlara muhalif görüyor... Bu noktayı da anlayamadığımı itiraf ederim.” şeklinde sert tepki göstermiştir⁶⁹. Kars Milletvekili Ağaoğlu Ahmet

65 Cumhurbaşkanı'nın Balıkesir'e gelmesinden önce Müftü Esat Efendi bir bildiri yayınlarak, uyar giysileri kabul etmede din açısından bir sakınca bulunmadığını aşağıdaki sözle ifade etmiştir: “Dini, dünya işlerine karıştıranlar, kendi hırslı yararlarına tapanlardır. İslamiyeti biçim ile görenler puta tapıcılar. Bunların söylediklerini doğrulayacak ne bir ayet ne de bir hadis vardır. Kutsal dinimize bühân edenler, sarık, fes, şapka arasında karşılaştırma yapanlardır. Hâlbuki Yunanlılardan alınan fes, hiçbir zaman din için bir simge olamaz!” Bkz.:Turan, *Türk Devrim Tarihi*, s.s.186-187.

66 Konya Mebusu Refik Bey ve rüfekasınının 2/479 numaralı teklif-i kanunisi ve Adliye ve Dahiliye mazbataları için bkz., *TBMM Zabıt Ceridesi*, 25 Kasım 1341 (1925), C. XIX, Devre: II, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s.s.220-232.

67 Bursa Milletvekili Nurettin Paşa'nın tavrı hakkında bkz., *TBMM Zabıt Ceridesi*, 25 Kasım 1341 (1925), C. XIX, Devre:II, s.222.

68 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 25 Kasım 1341 (1925), C.XIX, Devre:II, Ankara, TBMM Matbaası, 1960, s.223.

69 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 25 Kasım 1341 (1925), s.s.223-224.

Bey ise "... Şapka meselesinin Anayasa ile ilgili olduğunu iştirken utandım. Şapkanın, gömleğin, redingotun, mendilin anayasa ile ne ilgisi vardır? Bu ne anlayıştır?" sözleriyle, Antalya Milletvekili Rasih Bey de Peygamberin bile Şam'daki Roma Valisi tarafından kendisine hediye edilen ceketi giydiğini hatırlatarak, "... Şapka giymekle insan Hıristiyan olmaz. Yahudiler şapka giymişlerdir diye Hıristiyan mı olmuşlardır? Hindistan Mecusileri sarık sarıyorlar diye Müslüman mı olmuşlardır?" diyerek kıyafetin din ile bağdaştırılamayacağını ileri sürmüştür. Daha sonra Mentеше (Muğla) Milletvekili Şükrü (Kaya), "... Bir milletin istiklâlini ve istikbalini kurtaran kıyafeti değil kanıdır. Kıyafete her şeyden evvel hâkim olacak şey hissiyattır, hissiyat-ı millîye meselesidir..." sözleriyle Nurettin Paşa'yı eleştirmiştir⁷⁰.

Kütahya Milletvekili Ragıp, İzmir Milletvekili Mustafa Necati, Afyonkarahisar Milletvekili İzzet Ulvi ve Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Beylerin konuşmalarının ardından oylamaya geçilmiş ve öneri Bursa Milletvekili Nurettin Paşa ile Siverek Milletvekili İhsan Ergani Bey'in olumsuz oylarına karşılık büyük çoğunlukla kabul edilmiştir⁷¹:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi azaları ile idare-i umumiye ve mahalliyeye (genel ve yerel idare) ve bilumum müessesata (kurumlara) mensup memurin ve müstahdemin Türk milletinin iktisat etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumi serpuşu şapka olup buna münafi bir itiyadın devamını (buna aykırı bir alışkanlığın devamını) Hükümet men eder."

25 Kasım 1925 tarih ve 671 sayılı bu kanun, kadın giyimine ilişkin bir hüküm içermemekte, erkek giyiminde de yalnızca şapkayı kapsamına almaktadır. Şapka giyilmesi hakkındaki kanunun kabul edilmesinden önce yurdun çeşitli yerlerinde bu girişime karşı tepkiler doğmuş ve yer yer ayaklanmalar baş göstermişti⁷². Fesin ve sarığın İslam'a özgü ya da Müslüman'ın giymesi gereken bir başlık sanıldığı, şapkanın da gâvur işi kabul edildiği bir ortamda yayınlanan makale ve risalelerden de güç alan karşıt gruplar⁷³, yapılacak değişikliği "Hıristiyanlaşma" olarak suçlamaktadır. Bu amaçla "din elden gidiyor" sloganıyla başlayan suçlamalar tepkiye dönüşmüş ve Sivas, Erzurum, Rize, Maraş, Giresun, Kayseri ve Malatya'da şapka aleyhinde birtakım olayların çıkmasına neden olmuştur⁷⁴.

14 Kasım'da Sivas'ta, şapka nedeniyle hükümete hakaretlerle dolu olan çeşitli bildiriler her tarafta dağıtılmış ve Nakşibendî şeyhlerinden Mekkeli Ahmet Hamdi ile 4 arkadaşı, halkı şapka yerine sarık sarmak için kışkırtmışlardır. Aynı

70 Nurettin Paşa'nın bu teklifine verilen sert cevaplar için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 25 Kasım 1341 (1925), s.s.224-230; Aybars, C.II, s. 400; Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, 4. B., İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001, s.s.183-184.

71 671 sayılı "Şapka İktisası Hakkında Kanun"la ilgili olarak bkz.; *Sicil-i Kavanin*, C. 2, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926, s. 15; TBMM Zabıt Ceridesi, 25 Kasım 1341 (1925), s.s.231-232.

72 Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, Çev.: Zeki Çelikkol, 2.B., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.124.

73 Şapka Kanunu'na şiddetle karşı çıkan İskilipli Atıf Hoca'nın "Frenk Mukallitliği ve Şapka" adlı broşürü ortamı daha da gerginleştirmiştir. Bkz. Turan, *Türk Devrim Tarihi*, s.190.

74 B.C.A, Dos.9022, Fon.30.10.0.0, Yer.102.667.23, (8. 5. 1928); Şapka Kanunu ile meydana gelen olaylar hakkında geniş bilgi için bkz. Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, C.II, s.s.406-418; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981, s.s.151-159; Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, 10. B., Altın Kitaplar, İstanbul, 1964, s.s.494-495.

zamanda kadınların yüzlerinin açtırılacağı ve Kuran'ın kaldırılacağı söylentilerinde yaymaya koyulmuşlardır. Bunun üzerine sarık saran 40-50 kişi kentte gösterilere başlamış, ancak hükümet görevlilerince tutuklanmışlardır⁷⁵.

Şapka Kanunu'nun Meclis'ten çıktığı gün, Erzurum'da, Gâvur İmam ve Hoca Osman Efendi isimli iki kişi tarafından çıkarılan olaylarda 3.000 kişilik grup, Valinin evi önünde "Biz gâvur memur istemeyiz" diyerek ayaklanmışlardır. Bu olay, 26 Kasım tarihli gazetelerde "Erzurum'da bazı mutaassıpların mürteciyâne bir nümayiş teşebbüsünde buldukları" şeklinde manşet olmuştur. Olaya zamanında müdahale eden güvenlik güçleri, kıskırtıcılardan 27 kişiyi tutuklamış ve bu arada meydana gelen çatışmalarda ise bir jandarma subayı ağır yaralanmış ve halktan da üç kişi ölmüştür. Olay üzerine hükümet Erzurum'da bir ay süreyle sıkıyönetim ilan etmiş ve yakalananların kurulan sıkıyönetim mahkemesinde yargılanmasına başlanmıştır. Erzurum'da meydana gelen bu olaylar, basında da büyük yankı yaratmış özellikle dönemin Cumhuriyet gazetesi olaylara geniş yer vermiştir: Nitekim 26 Kasım 1925 tarihli gazete olay hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır⁷⁶: "Kara kuvvetin uyumadığını gösteren bu hareket derhal bastırılmış ve mütecâsirlere yakalanmıştır. Erzurum'da düünden itibaren bir ay müddetle idare-i örfiye ilan edilmiştir..." Olayın üçüncü günü yine aynı gazete, Sıkıyönetim Mahkemesi'nin ilk hükmünü verdiğini şöyle duyurmaktadır⁷⁷: "...114 mevküftan 3 kişi idama, iki kişi onar seneye mahkûm edilmiştir."

22 Kasım'da Kayseri'de, Mekkeli ve Şeyh Sait gibi Nakşibendî olduğunu söyleyerek kıskırtıcılıkta bulunmak isteyen Ahmet Hamdi adında biri, herhangi bir olay çıkartmadan yakalanarak mahkemeye verilmiştir⁷⁸.

25 Kasım'da Rize'de baş gösteren olayların elebaşları ise köy imamları olmuştur. Botaniye bölgesinde İmam Şaban ile Muhtar Yakup ve arkadaşları, halkı Ulu Cami'de toplayarak şapka aleyhinde kıskırtmışlardır. Bu arada İskilipli Atıf Hoca'nın broşürünün de etkisi olmuş ve kendilerine katılan silahlı kişilerle yöredeki karakolu basıp, 6 jandarma erini tutsak almışlardır. Bundan sonra Rize'yi basacaklarını ilan eden isyancılar, Ankara'daki dindar paşaların ihtilal yapıp hükümeti ele geçirdikleri, Mustafa Kemal'in de yaralandığı haberini yayarak halk arasında panik yaratmışlardır. Ancak köylülerin kendilerinden ayrılması ile sayıları azalan isyancılar, güvenlik güçleri ile yapılan çatışmalarda ele geçirilmiş ve tutuklanmışlardır. Rize'ye giden İstiklâl Mahkemesi olaylara el koymuştur⁷⁹.

26 Kasım'da Maraş'ta gerici olaylar sabah namazında başlamış, Cami-i Kebir (Ulu Camii) müezzini Hafız Mehmet, Molla İbrahim, Muhtar Hamdi ve arkadaşları cami kapısına bir bildiri asarak, halkı şapka giyilmesine karşı ayaklanmaya çağırılmışlardır. Arkasından toplanan halkla, hapishaneyi basıp tutukluları boşaltmak girişiminde bulunan isyancıların hepsi tutuklanarak Ankara'daki İstiklâl Mahkemesi'ne gönderilmişlerdir.

75 Olaya karışanlardan 32 kişi mahkûm olmuş ve 2 kişi de sürgünle cezalandırılmışlardır. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, II.Devre, C.XX, 12 Aralık 1341 (1925), s.s.109-110; Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, s.s.156-157; B.C.A, Dos.89 B.65, Fon.30.10.0.0, Yer.101.654.15, (16. 11. 1925).

76 *Cumhuriyet*, 26 Teşrinisani 1341 (26 Kasım 1925), No. 557, s.1.

77 *Cumhuriyet*, 29 Teşrinisani 1341 (29 Kasım 1925), No. 560, s.1.

78 B.C.A, Dos.93-70, Fon.30.18.1.1, Yer.16.71.4(1).

79 Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, s.191, Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, s.157.

4 Aralık 1925'te Giresun'da da diğer olayların bir benzeri yaşanmıştır. Şeyh Muharrem ile Abdullah ve Hüseyin hocaların kıskırtmasıyla toplanan kalabalık, hükümet karşıtı gösterilerde bulunmuş, ancak olay kısa süre içinde bastırılmış, göstericilerden 60 kadarı tutuklanmıştır⁸⁰. Şapka inkılâbı aleyhinde 1925-1926 yılları arasında çıkan olaylarda, İstiklal Mahkemelerinde yaklaşık 808 kişi sanık olarak yargılanmış ve 57 kişi hakkında idam kararı verilmiştir. Şapka giyilmesine tepki niteliğinde başlayan ama aslında Cumhuriyete karşı olan bu ayaklanma girişimleri, İstiklâl Mahkemesi'nin devreye sokulmasıyla kısa süre içinde bastırılmıştır⁸¹. Fakat görünen odur ki, çıkan bu olaylar yöre halkı tarafından benimsenmemiş ve desteklenmemiştir. Nitekim İstiklâl Mahkemesi tutanaklarında özellikle Erzurum'daki elebaşı Hacı Osman'ın, Kayseri'deki Ahmet Hamdi'nin Giresun'daki Şeyh Muharrem'in buralara yeni gelmiş kimseler olduklarının anlaşılması, bu gerçeği açık ve kesin olarak pekiştirmektedir. Halk, bu tür olayları nefretle karşılamış ve bu duygularını Ankara'ya gönderdiği telgraflarda açıkça belirtmiştir⁸². Mustafa Kemal Paşa, ülkede çıkan bu gerici olaylara Nutuk'ta oldukça geniş bir yer vererek değerlendirmiş ve tepkisini şöyle dile getirmiştir⁸³:

“Efendiler, milletimizin başında cehil, gaflet ve taassubun ve terakki ve temeddün düşmanlığının alâmeti fârikası gibi telakki olunan fesi atarak onun yerine bütün medeni âlemce serpuş olarak kullanılan şapkayı giymek ve bu suretle, Türk milletinin medeni hayat-ı içtimaîyeden, zihniyet itibariyle de hiçbir farkı olmadığını göstermek bir lâzıme idi... Fakat Nurettin Paşa'nın, millet Kürsüsü'nden galeyana getirmeye muvaffak olduğu taassup ve irticâ hisleri, nihayet birkaç yerde, yalnız birkaç mürtecinin, İstiklâl Mahkemelerinde hesap vermeleriyle söndü.”

Böylece Ulu Önder Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleriyle fese bir kutsallık veren, onu çıkarıp atmaya mukaddesata hakaret sayan bir zihniyet ortadan kaldırılıyor ve 28 Kasım 1925 tarihinde yürürlüğe giren Şapka kanunuyla milletlerarası kılık-kıyafet kabul edilmiş oluyordu. Bu arada 30 Kasım 1925'te *“Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun”* Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmiştir⁸⁴. 3 Aralık 1934 yılında ise *“Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun”* adını taşıyan

80 TBMM Zabıt Ceridesi, II. Devre, C. XX. 12 Aralık 1341 (1925), s. 109-110; Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, s.s.156-157; Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, s.s.192-199; Aybars, *İstiklal Mahkemeleri 1923-1927*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1982, s.s.312-314.

81 İstiklal Mahkemeleri istatistiklerine bakıldığında Aralık 1925'te açılan 75 davada 163 sanık yargılanmış ve 3 idam cezası verilmiştir. Ocak 1926'da açılan 78 davada 582 sanığının yargılanması yapılmış ve 41 idam kararı verilmiş; Şubat 1926'da ise 63 sanığın yargılanması sonucunda suçlu görülen 13 sanık idam cezasına çarptırılmıştır. Bkz., Orhan Koloğlu, *İslâm da Başlık*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1978, s. 116; Şapka Devrimi aleyhinde faaliyette bulunan Mehmet Fahri'nin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi için bkz., B.C.A, Sayı.3110, Dos.93-94, Fon.30.18.1.1, Yer.H.89.5, (31. 1. 1926).

82 Şapkayı bahane ederek dini kıskırtıcılık aracı yapıp, şeriatı ve halifeliği geri getirmek için silahlı isyan ve isyanı kışkırtma suçlarından dönem içinde 26 kişi idam edilmiştir. Şapka giymediği için idam edilen olmamıştır. Bkz., Ergün Aybars, *Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi*, 1. B., İleri Kitabevi Yayınları, İzmir, 1994, s.180; TBMM Zabıt Ceridesi, 25 Kasım 1341 (1925), C. XIX, Devre: II, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s.s.219-220.

83 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999, s.s.895-896.

84 TBMM Zabıt Ceridesi, 30 Kasım 1341 (1925), C.XIX, Devre:II, Ankara, TBMM Matbaası, 1960, s.312.

2596 sayılı yasa ile bu kez din adamlarının kıyafetleri düzenlenmiştir⁸⁵. Bu kanunla hangi din ve mezhepten olursa olsun din adamlarının yalnızca ibadet sırasında ve törenlerde özel kıyafet taşımalarına izin veriliyor, bunun dışında dinsel kıyafetlerin giyilemeyeceğini hükme bağlıyordu.

Sonuç

Türk Devrim sürecinde gerçekleştirilen yenilikler aslında birer araçtı. Siyaset, hukuk, eğitim-kültür, ekonomik ve gündelik hayatta yapılan düzenlemelerle, Türk toplumunun çağdaş uygarlıklar düzeyine yükseltilmesine çalışılmıştır. Eski köhnemiş kurumların yerini yenilerinin alması ve çağın gereklerine uygun bir hayat tarzının kurulması bu anlamda elzemdi. Ama asıl amaç Türk Devleti'nin varlığını ve bağımsızlığını korumaktı.

Çağdaş giyim ve kuşam uygar ulusların en doğal simgeleridir. Cumhuriyetin ilanından önce kılık kıyafet ve başlıkla ilgili çok çeşitli islahat girişimleri olmuş fakat eski ve yeninin bir arada kullanılması ve taassubun yenilikler üzerindeki gölgesi nedeniyle Türk halkı modern bir dış görünüme kavuşmamıştır. Atatürk, çağın gerisinde kalmış olan ve kendini yenileyemeyen ülkelerin ve toplumların nasıl sömürüldüklerine ve yok edildiklerine tanık olduğu için, var olmak ve yaşamak için modernleşmeyi ve kalkınmayı temel çözüm olarak görmüştür. Bu nedenle 1925 şapka ve 1934 kılık kıyafet inkılabları ile Türk toplumu, eski kıyafetlerinden kurtularak modern bir görünüme kavuşmuştur. Şapka bir başlık olarak değil, hür fikir ve düşüncenin sembolü olarak kabul edilmiştir. Atatürk bu devrimle kafanın içindeki batıl inanışları söküp atmak istemiştir. Bununla birlikte toplumun kendini keşfetmesi ve kimliğini kaybetmemesi için de özen gösterilmiş ve ulusun tarihi ve dili temel dinamikler olarak kullanılmıştır.

Atatürk döneminde gerçekleştirilen inkılablarla Türk ulusunun kendi kimliğini koruyarak, çağdaş uygarlığın bir parçası olması hedeflenmiştir.

85 Ayrıntılı bilgi için bkz., EK-11, *Milliyet*, 27 Teşrin-i Sâni (Kasım) 1934, Salı, No. 3162, s. 1; 3 Aralık 1934 tarih ve 2596 sayılı kanun için bkz., *TBMM Zabıt Ceridesi*, 3 Aralık 1934, C.XXV, Devre:IV, Ankara, TBMM Matbaası, 1960, s.22; Peçe, çarşaf ve peştamal yasağı hakkında tamim için bkz., *Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler*, Emniyet Genel Müdürlüğü Dergisi, Özel Sayı, Emniyet Genel Müdürlüğü Araştırma Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı Yay., Ankara, 1998, s.s.91-92; Bkz., EK-12, *Milliyet*, 4 Kanun-u Evvel (Aralık) 1934, Salı, No.3169, s.1.

EK 1: Hale Dergisi

EK 2: Yirminci Asırda Zeka Dergisi

EK 3: Yıldız Dergisi

EK 4: Kadınlar Dünyası Dergisi

EK 5:

Falakacı Baş, Ağa Yamağı, Yeniçeri Ağası, Baş Çavuş, Tekkeli, Kuloğlu Baş Çavuşu

EK 6: Sekban Baş, Bostancı baş, Su Baş, Ases Baş, Böcek Baş

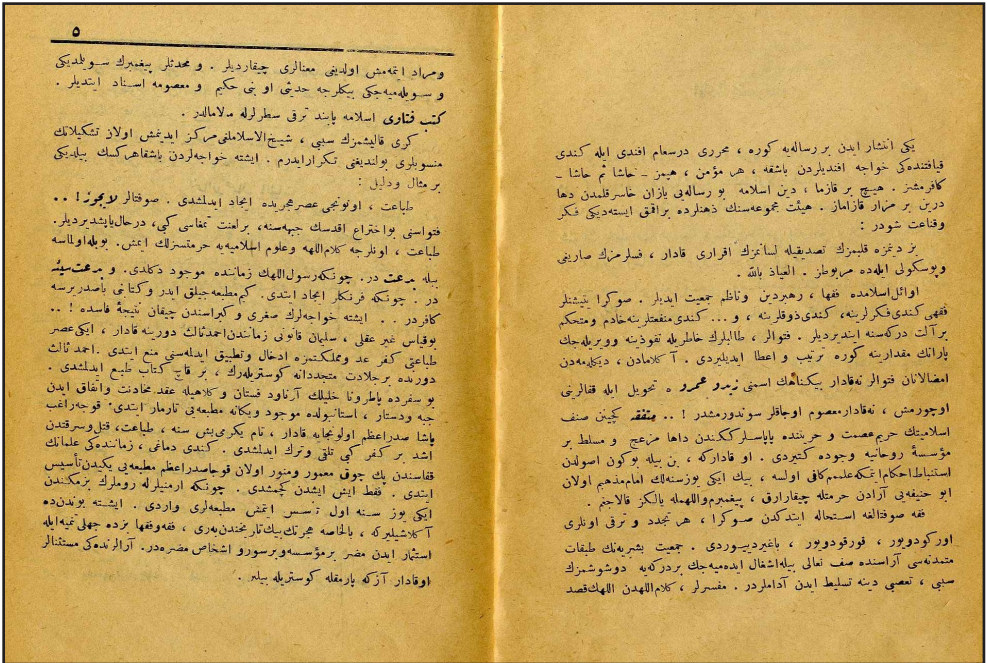
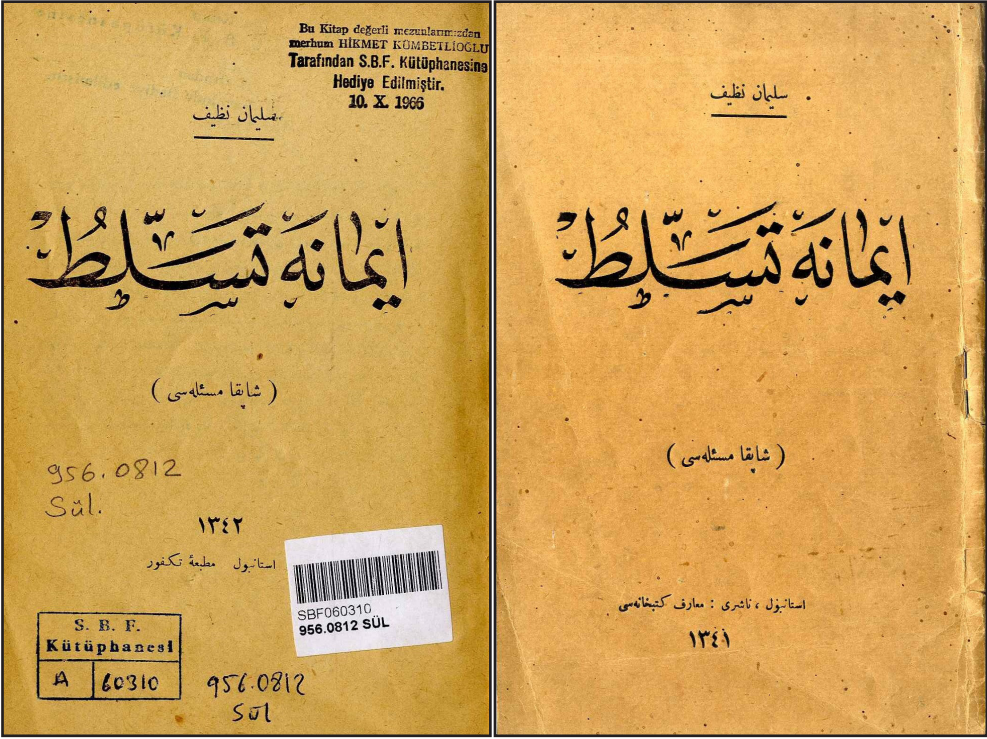
EK 7: Çorbacı, Oda Başı, Kethüda Bey, Orta Çavuş, Salma Çukâdarı, Zırhlı Nefer

EK 8: Tımarlı Sipahî, Lağımçı, Cebeciler Kethüdası, Topçu Başı, Humbaracı*

* Sevin, Nurettin, *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul, 1973.

EK 9: İmāna Tasallut (Şapka Meselesi)*

* Süleyman Nazif, *İmāna Tasallut: Şapka Meselesi, Matbaa-i Tefekkür, İstanbul, 1342 (1926).*

مقدمه

طونخانه نامره بحیره و مابینه اوزریمی دایست وکالتده بولدیقم ائشاده کونده بر ایکی ساعت قدر مشاغل و معاملات خصوصی ايله اشتغاله وقت بولدیور ایدم . بر ایکی سنه ظرفنده اولمشو اشتغالانه تخصیص ایلدیقم زمانلرده عثمانی اردوستک تسیقات و قیافت عسکرینه دایر کورک ترکیه و کرکسه السنه اجیبیه ایله نئروئتدوم اولان کتب ، مترجمک مطالعه سندن ایتدیقم اقتباساته تدقیقات خصوصاً عاجزانه نامنجیکده علاوه بیه ۱۳۱۸ سنه رومیسنده تحریری اکیال ایلدیقم شورو سالی عتبه پادشاهی عرض و تقدیم ایله طبع و نشرینه مساعده بیورولسقی استراجم ایلش ایدم . رساله مذکورده منظور خاصه حضرت پادشاهی بیوریلدی مظهر تقدیر عالی اولانه بر قطعه مرصع عیبی نهای ذی شانی و صنایع مدالیه سی ایله تالطیف و رساله تک برمدت سکره نشرینه مساعده بیوریلدیجی و عیدیه ده تسریر بیورلدینم کئی بیلدیز سرای هاپوننده اوزره کوی اولسدیم قسمرده عثمانی اسلحه شتیقه سندن برموزه تأسینسنده بویسیله ایله مأور بیورلدیم .

مروضات واقعه عاجزانه اوزرینه بعضی ارباب اقتداردن تشکیل بیوریلان قومیسون هیئتک مابونیه اسلحه موزمی تأسیس اولش طرف پادشاهی دن صورت مخصوصه زیارت بیوریلدیق تقدیر اوده مظهر اولش ایسنده رساله تک طبعی ایسون وقوع بولان مراجعات واستقرحات عاجزانه عرض عتبه علیا قلمناش اولمیدر که رساله مذکورده مکمل طبع و نشرینه بردر اولمشو حال مساعده ایدم . ۱۳۲۱ سنه رومیسی اولاننده قوسوه و ایلیکنه تعیین اولماقم حسیله درسماددن اشکاک وقوع بولدیندن آرتق رساله تک طبعی امیدی بدتون زائل اولماقم مسوداتک کتبخانه مده حفظنه مجبورت حاصل اولمشد .

اداره مشروطه تک بخش ایتدیقم قولله و محسنات چله سندن اولدیق اله الحمد مرصیق مطبوعه نائل اولدیغوزدن شومت جایله دن لاستفاده بوکره رساله مذکورده تک طبع و نشرینه مساعت ایتدم .

رساله تکرار کوزدن کیچرک ندرجاتی تصحیح و تعدیل و سرسیتی حاضرله متناسب برلسان ایله از سر نو تحریر ایتک ایترا ایسه مده الوم مرتب عیده مأوریت عاجزانه اولان امور و مصالح مهمه بوکا مساعده اولمایدیندن رساله آتی بدی

T. S. F. A. S. KEMERKEZ KİTAPLIĞI No: 55.14 M.235

تشکیلات و قیافت عسکریه

(عثمانی اردوستک بدلت تأسسندن زمانلره قدر)

قسم اول - برنجی جلد

(عثمانی اردوستک بدلت تأسسندن ۱۳۲۱ سنه بحیره سنه قدر)

[۲۴۷ قطعه بولای رسمی مابورده]

D. T. C. F. T. C. No: 99 Sp. No: A.2651

محرری :

رؤم ایل و لایق مفتش عمومی و کلی اولوچی اردوی عثمانی قوماندانی برنجی فریق محمود شوکت

مرحوم منبوطلر

۱۳۲۵ سنه

بخشی فصل

تشکیلات عسکریه

پادشاهان عظام حضاری . اولمذیری اردوی هاپونلریک باش قوماندانق و نظیفه مهمه سی ایفا بیورمشلرد .

قانونی سلطان سیان خان حضرت اولریک زمان سلطنتینه کتجه قدر و وزیر اول و عنوانیه یاد اولنشان صدر اعظم امور ملکیده طرف پادشاهیدن احسان بیوریلان وکالت مطایق حائر اولدیقی کئی قدیم قوای عسکریه تک دخی آسری اولوب وقت حربیه و سردار اکرم و عنوانیه اردوی هاپون مستصحب اعزام سمت سفر اولور ایدی .

امور بحریه نظارت خصوصی ، قودان پاشایه محول اولوب مشارالیه وقت سفرده دوختای هاپون قوماندانلری درعهده ایدر ایدی .

اردوی هاپون اساساً قیو قولی و ایلات عسکریه ناملریله باشلوجه ایکی قسمه منقسم و عساکر بحریه بدی رتقم آخر اولوب بو قسملرک هریری متمدد اولماقندن ترک ایدر ایدی .

براهم مخصوص ایله یاد اولان و یاروظیفه خصوصی ایله مؤنلف بولان عساکرک هیئت عمومی سنه « اوجاق » دینور و بوتنک لک بویوک شایسته « اوجاق آغاسی » نامی ورنیلور ایدی .

اندرون هاپون خدایه دخی اوجاقلره منقسم اولوب بو اوجاقلر مابینه سنوف عسکریه دن معدود اولیه لیکلرده بولنور ایدی .

« بوستان باشی » نامده برذاک قومانداننده اولدیق سرای هاپونلرله حدائق شاهانه تک محافظتله و سکرتماری بوغاز ایچیکده امور انضباطیه سنه مأور اولان

سه اول نصل باریش ایسه اولدیجه انظار قارین گرامه عرض ایچیکه مجبور اولدم . بدی یوزه قریب بولای رسم و شکلله تزیین اولورق و عثمانی تشکیلات و قیافت عسکریه سی « نایبه توسیم اولان رساله مذکورده اوج قسم اوزره مرتب اولوب برنجی قسمی عثمانی اردوستک بدلت تأسسندن ۱۳۲۱ سنه بحیره سنه قدر دوام ایدن یکچیری دورینه و ایکچیری قسمی سامان سلیم خان نالک و سلطان محمود خان آتی ایله سلطان عبدالعزیز و عبدالعزیز خان حضرت انک زمان سلطنتلرینه دور پادشاهی ۳۱۸ سنه رومی سنه قدر امتداد ایدن زمانه عاقد اولدیقی کئی قسم نالک دخی سنه مذکورده اجرا قاتان تعدیلانن سوکره البیسه عسکریه مرکز اولدیقی اشکالی مسعود و تاریخ مذکورده کئی تشیقات عسکریه سی حاکم اولدیندن بعضی تعدیلات جزئی سنه صرف نظر ایلدیگی حالده قسم مذکور زمان حاضرده مخصوصدر . رساله تک بلاد بیان اولان اقسام ثلثه سندن هر بر جلد تشکیل ایدوب بوکره جمله الکرم نئیر اولان اشبو برنجی جلدن مکره دیکر ایکی جلدک دخی پیدری قنری مقرر بولمشدر .

تسبیقات و قیافت عسکریه مرکز بر حال مکلیته افراتی اخیراً قرار کیر اولسیله تسبیقات و قیافت حاضرده عسکریه مزین دایست اولان اولوچی جلدک یکین تحریری مقتضی بولمقدده ایسه جلد مذکورده یونشک اهمیت تاریخی سنه مبنی علی حاله ترکیه ایلریده صورت علمیه مده قنر ایلدیجک تسبیقات و قیافت عسکریه مزه دایر برودرخی جلدک دها ترتیب و نشری دها متناسب کورلمشدر .

هر جلدک ندرجاتنه دایر بر فطرس ترتیب و علاوه ایلش اولدیندن قبل الماطله فهرست رساله تک نظردن کیرامی شایق توصیهدر .

سلاطین قی ۱۲ شباط ۱۳۲۴

رؤم ایل و لایق مفتش عمومی و کلی اولوچی اردوی عثمانی قوماندانی برنجی فریق محمود شوکت

EK 10: Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*

* Mahmut Şevket, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul, 1325 (1909).

Milliyet

Sahip ve Basımahariri: Siirt Meh'usu MAHMUT
9 uncu sene No. 3162 SALI 27 T. SANI 1934

Hududu geçmiş istiyen Arnavatlarla Yunan hudut muhafazları arasında müsademe olduğu bildirilmektedir.

Dış memleketlere gönderilecek Yumurtlar bugününden itibaren kontrol heyeti tarafından muayene edilecek.

FIAT 5 KURUŞTUR.

Os kurşu yazı örmeleli

Sağlık, kurtuluş

Sağlığını bulmadığı yerde kurtuluş bulamaz!
Tut ki Karan kadar zenginliği kipler dolusu alımsın, avay büyüklüğüde evin var; tavlayda soy soy atlarını kinere, yayıldına boy boy davalarını çıkar; diyelim güdüyün gömük bürüncükün ölümün, yattığındı gök ipsekin ölümün...

ANKARA, 26 (A.A.) — Başbakan Kazım Özalp gerçekleştiren Toplum Bilim Merkezi'nin kurumu büyük güçlerini buraya dalaşta yaptı. Toplum Bilim Merkezi'nin kurumu büyük güçlerini buraya dalaşta yaptı. Toplum Bilim Merkezi'nin kurumu büyük güçlerini buraya dalaşta yaptı...

Mecliste Büyük Bir Gün

Sınıf farkını gösteren ünvanlar yıkıldı

Lâkap ve ünvanların kaldırılmasına dair kanun dü

Meclisten çıktı. Müşüre Mareşal, Paşaya General denilecektir. Ağa, Hacı, Hoca, Ef. Bey, Hanım yok

Adın önüne gelmek şartıyla er kişiye "Bay", kadına da "Bayan", denecek

"İnönünün çıplak dağlarında bin bir güclük içerisinde bu değişimin, bu büyük ulusun temel taşını atan Çankayın yalnız kavaları üstünde taşı gibi, demir gibi örsle bir millet doğen ATATÜRK'e sonsuz saygılar..."

ANKARA, 26 (A.A.) — Başbakan Kazım Özalp gerçekleştiren Toplum Bilim Merkezi'nin kurumu büyük güçlerini buraya dalaşta yaptı...

Mecliste siz saygıyenler Bay Hacı Fahri, İki İler kaharı Bay Şükrü Kaya ve Bay Bezmülâlik

ANKARA, 26 (Telefonla) — Hükmüt, ruhani şahısların kışerlerini mabretlerden maada yerlerde gıyemeleri hakkında bugün meclise bir kanun lâyhası vermiştir. Lâyiha perçembe günü mecliste görüşülecektir.

İhtif, Hükmüt gibi müsterek olduğuna bunlara özel ayırt edilişini soran Tevrikî meclis Kanun Hükmüt Şikâri Ka... bu kanun dâhilinde kanunları da... bu kanun dâhilinde kanunları da...

Nansi'deki Tedrisat Birliği Konferansında

Suat Beyin çok mühim bir nutku

Türkiyede dış siyaseti esas itibarıyla realisttir, banyı severdir

Tevfik Rüştü B. ve Mösyö Titulesko Parise gittiler

Orada muhtelif siyasi meseleler etrafında M. Laval ve Flandin ile konuşacaklar

Da meydana Cenebu Şarki Avrupasının ve Macaristan Milletleri cemiyetine verdiği muhtıra hakkında da konuşmaları ihtimal dahilindedir

GENEVE, 26 (A.A.) — Ünlü bir Cumhuriyetçi, fakülde müavini iştiraki olan emekli müfettişler birliği Cenevre'de toplanıyorlar. H. Dönme Fransızoğlu, M. Tuzunoğlu ve Tevfik Rüştü Bey Paris gittiler. Orada M. Flandin ve M. Laval ile meclisi ve emekli şerhi Avrupa'nın müstakim meclisleri hakkında konuşmaları muhtemeldir. Müstakim meclisi'nin müstakim meclisleri hakkında konuşmaları muhtemeldir...

Ruşya ile Fransız uzlaşması PARIS, 26 (A.A.) — Çevre gıyaseti, Rusya ile Fransız arasında bir uzlaşma buldu. Bu uzlaşma sonucunda Rusya'nın müstakim meclisi'nin müstakim meclisleri hakkında konuşmaları muhtemeldir...

İbrahim Bey Gelişmeler hakkında bilimsel istatistik yapmak gibi teşkilatı deyim... bu gelişmeler hakkında bilimsel istatistik yapmak gibi teşkilatı deyim...

Soyadı için Güzel örnekler

ANKARA, 26 A.A. — Türk Dil Kurumu tarafından "soyadlar" hakkında bildiri yapıldı. Bu bildiriye göre; "soyadlar" hakkında bildiri yapıldı. Bu bildiriye göre; "soyadlar" hakkında bildiri yapıldı...

ANKARA, 26 A.A. — Türk Dil Kurumu tarafından "soyadlar" hakkında bildiri yapıldı. Bu bildiriye göre; "soyadlar" hakkında bildiri yapıldı...

Siyasi mülteciklik

Yugoslavya tarafından Milletler Cemiyeti Ümmi Katipliğine verilen hakları mülteciklik mevzuatı altında... bu hakları mülteciklik mevzuatı altında...

Orta göçme, devlet icazetiyle deyim, bunlar buralarda bulmuşlardır... bu hakları mülteciklik mevzuatı altında...

Elektrik Tesiştirliği

Nafia şirketler başmühüratlığına imtihan yapıyor

Diplomasız olanlar evlerde tesiat yapamazlar

Elektrik tesisatı yapacaklar için... bu hakları mülteciklik mevzuatı altında...

Milliyet

Şahip ve Başmuharriri: Süri Mev'usu MAHMUT

FIATİ 5 KURUŞTUR.

9 nuce sene No. 3169 SALI 4 K. EVVEL 1934

Te: Mülki 2010, Yarı sıklı mülki 2010, İşleri ve Meclis 2010.

Bulgar-Yunan Sınırında

Bir kaç gündür beri Atina'dan yüksek sınırların tahsilatı başlamış. Balkan barışlığı beklenmektedir. Balkan barışlığı beklenmektedir...

Balkan barışlığı her Balkan'dan verdiğine yakın olan bir ülkedir. Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, Komünist barışlığı beklenmektedir...

Bu ülkeler, aynı zamanda bulguncu görüşünde tutarlar. Bulgaristan'ın umutlanırlarına göre yurtdışında. Bu gün Yunus bir az da...

Bu son çapınlık ta Yunan komünizmi aşığına yeni bir barıştır. Ancak yine bir haşırık ki...

2- Ancak son saldırı için. Balkan barışlığı beklenmektedir. Balkan barışlığı beklenmektedir...

Saldırı bu kez yalnız Yunanistan'a karşı yapılmakta beraber, Bulgaristan son iki yıl içinde...

İran dış bakanı Sınırdadır

Dünyaletme görüşmelerinin kolaylaşmasına çalışacak. Tahran, 3 (A.A.) - İran dış bakanı...

Kara Marifî müdürü

ANKARA, 3 (Telefon) - Kara Marifî müdürlüğüne Kıyafet Kanunu'nun...

Kiyafet Kanunu Dün Mecliste Kabul Edildi

Herhangi bir din ve mezhebe mensup olursa olsunlar ruhanilerin mabet ve ayinleri haricinde ruhani kisve taşımaları yasaktır

Kiyafet kanununun esasları Kanun şu ferde veya bu teşekküle karşı alınmış bir tedbir değildir, umudidir Kiyafet kanununun birinci maddesinin hükümleri neşri tarihinden altı ay sonra...

Kanun yarın Resmi gazetede Çikaacaktır

Diyanet işleri reisi, Hahambaş, Rum, Ermeni patrikleri

ANKARA, 3 (Telefon) - Meclis Kanun Kurulu Kiyafet Kanunu'nun Resmi Gazetede neşri için...

Bundan sonra ruhanî meclisleri düzenleyecekler. Günlük yaşamın yalın...

Günlük yaşamın yalın ve kanunlar. Bu işlemler şimdi bir kanun...

Atina, 3 (A.A.) - Eski Başbakan M. Yunus'un meclis başkanlığı...

Revizyon görüşmelerine son yalın kanun, dün tahvilindeki zinciri...

Dükkânın tamamı çevreye kapalıdır. Kıyafet Kanunu'nun neşri...

İbrahim Hakkı (Mas) Turgut (Meclis)

Meclis için temennâle aşıyandı. Müdafîye buradan aşıyandı. Müdafîye buradan aşıyandı...

Başkan - O halde neye koymaya karar veriyor. Başbakan - Evet, neye koymaya karar veriyor...

Bay Şükrü Kıyafet Kanunu'nun neşri için. Bay Şükrü Kıyafet Kanunu'nun neşri için...

Bay Şükrü Kıyafet Kanunu'nun neşri için. Bay Şükrü Kıyafet Kanunu'nun neşri için...

Bay Şükrü Kıyafet Kanunu'nun neşri için. Bay Şükrü Kıyafet Kanunu'nun neşri için...

Bay Şükrü Kıyafet Kanunu'nun neşri için. Bay Şükrü Kıyafet Kanunu'nun neşri için...

Mebus seçimi Teşkilât ve sayılar seçimi yasaları değiştirilecek Dün akşam toplanan fırka divanında seçim işleri konuşuldu

ANKARA, 3 (A.A.) - Bu akşam toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası divanı sayılar seçimi işlerini konuşuldu...

Bütün bu işler için teşkilât esasları ve sayılar seçimi yasaları değiştirilecektir. ANKARA, 3 (Telefon) - Fırka divanında bugün konuşulan...

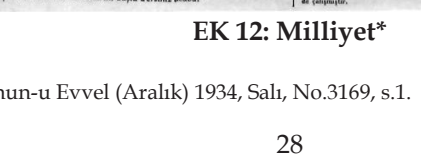
Teşkilât esasları yasasında değişiklik yapılmasına dair karar tahvil yapıldı. Meclis meclis üyesi olan akşam Meclis verildi...

Gayrimübadiller Ankara'ya bir heyet gönderdiler Mal satışının bir kat daha artırılmasını istiyorlar

Bono fiatları bir az daha yüksek yeni tevizat ne zaman? Gayrimübadiller namına gayrimübadiller...

ANKARA, 3 (Telefon) - Gayrimübadiller namına gayrimübadiller...

ANKARA, 3 (Telefon) - Gayrimübadiller namına gayrimübadiller...

İbrahim Hakkı (Mas) Turgut (Meclis)

Arslan için Çoşuklukta olan Arslan bir konuşma yaptı. Arslan bir konuşma yaptı...

Buna bakarsın (bu) fakımda canavara ummak düşüldü. Bir fakımda canavara ummak düşüldü...

Nispetî Cemal Müdürlüğü Bay Ali Galip'e beraber gönderildi. Bay Ali Galip'e beraber gönderildi...

KAYNAKÇA

I. Arşiv

- B.C.A, Dos. 89 B 65, Fon. 30. 10. 0. 0, Yer. 101. 654. 15, (16. 11. 1925).
_____, Dos. 9022, Fon. 30. 10. 0. 0, Yer. 102. 667. 23, (8. 5. 1928).
_____, Dos. 93-70, Fon. 30. 18. 1. 1, Yer. 16. 71. 4 (1).
_____, Dos. 14-32, Fon. 30. 18. 1. 1, Yer. 15. 61. 2. 1, (20. 9. 1925).
_____, Dos. 93-94, Fon. 30. 18. 1. 1, Yer. H. 89. 5, (31. 1. 1926).

II. Gazeteler

- Cumhuriyet*, 26 Teşrinisani 1341 (26 Kasım 1925), No. 557, s. 1.
_____, 29 Teşrinisani 1341 (29 Kasım 1925), No. 560, s. 1.
Milliyet, 27 Teşrin-i Sâni (Kasım) 1934, Salı, No. 3162, s. 1.
_____, 4 Kanun-u Evvel (Aralık) 1934, Salı, No. 3169, s. 1.

III. Kitap ve Makaleler

- Abdullah Cevdet, "Şapka-Fes", *İçtihâd*, No. 169 (1 Eylül 1924).
AFETİNAN, A., İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat - 4 Mart 1923, 2. B., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
AKŞİN, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, 4. B., İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001.
KILIÇ, ALİ, *Kılıç Hatıralarını Anlatıyor*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
ARIĞ, Ayten Sezer, *Atatürk Türkiye'sinde Kılık ve Kıyafette Çağdaşlaşma*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007.
ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.
Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 5. B., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.
Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Gezileri, Der. Mustafa Selim İmece, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959.
ATAY, Falih Rıfkı, *Çankaya-Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar-*, Kırıl Matbaası, İstanbul, 1984.

- ATEŞ, Toktamış, *Türk Devrim Tarihi*, 8. B., Der Yay., İstanbul, 1999.
- AYBARS, Ergün, *Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi*, 1. B., İleri Kitabevi Yayınları, İzmir, 1994.
- _____, *İstiklal Mahkemeleri 1923-1927*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.
- _____, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. I, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1987.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam-Mustafa Kemal (1922-1938)*, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.
- BARBAROSOĞLU, Fatma, *“Modernleşme Sürecinde Moda-Zihniyet İlişkisi”*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1994.
- CEBESOY, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953.
- Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler*, Emniyet Genel Müdürlüğü Dergisi, Özel Sayı, Emniyet Genel Müdürlüğü Araştırma Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
- DUMONT, Paul, *Mustafa Kemal*, Çev. Zeki Çelikkol, 2. B., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.
- EROĞLU, Hamza, *Türk İnkılap Tarihi*, I. B., Savaş Yayınları, Ankara, 1990.
- XVIII. Asırda Türk Askeri Kıyafetleri*, Çev. Muharrem Feyzi, Zaman Kitaphanesi, İstanbul, 1933.
- Genelkurmay Başkanlığı, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi*, C. IV, I. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984.
- GENTİZON, Paul, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, Çev. Fethi Ülkü, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1983.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihi – III (1920) Üçüncü Meşrutiyet Birinci Büyük Millet Meclisi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.
- GÖZLER, Fethi, *Atatürk İnkılapları-Türk İnkılabı*, 2. B., İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1983.
- GÜL, Muhittin, *Türk İnkılap Tarihi*, 4. B., Barış Kitabevi, Ankara, 1998.
- İNAN, Afet, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, 2. B., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1977.
- İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, 2. Kitap, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1987.
- İskilipli Mehmet Atıf, *Frenk Mukallitliği ve Şapka*, İstanbul, 1340 (1924).
- JAESCHKE, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1970.

- KANSU, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
- KARACAN, Ali Naci, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Yayınları, İstanbul, 1943.
- KILIÇ, Selami, "Şapka Meselesi ve Kılık Kıyafet İnkılâbı", *Atatürk Yolu*, C. 4, No: 16 (Kasım 1995).
- Kılıçzâde Hakkı, *Son Cevap*, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1331 (1915).
- KİNROSS, Lord, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, 10. B., Altın Kitaplar, İstanbul, 1964.
- KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)*, 2. B., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- KOÇU, Reşat Ekrem, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara, 1967.
- KOLOĞLU, Orhan, *İslam'da Başlık*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1978.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, 2. B., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984.
- MERAY, Seha L. - OLCAY, Osman, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması ile İlgili Belgeler)*, AÜ. SBF Yayınları, Ankara, 1977.
- OLCAYTU, Turhan, *Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı? Devrimimiz İlkelerimiz*, 8. B., Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş., Ankara, 1998.
- XVIII. *Asırda Türk Askeri Kıyafetleri*, Çev. Muharrem Feyzi, Zaman Kitaphanesi, İstanbul, 1933.
- OZANKAYA, Özer, *Cumhuriyet Çınarı*, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş-Türklerde Giyecek ve Süslenme*, C. 5, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir*, 4. B., Sermaye Piyasası Kurulu Yay., Ankara, 1997.
- SARAY, Mehmet ve Tosun, Hüseyin, *Atatürk ve Çağdaşlaşma Belgeler ve Görüşler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.
- SAFA, Peyami, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1988.
- SARISAMAN, Sadık, "Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIII, Sayı 39, (Kasım 1997).
- SEVİN, Nurettin, *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul, 1973.
- Sicil-i Kavanin*, C. 2, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926.

- SOYSAL, İsmail *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.
- Süleyman Nazif, *İmana Tasallut: Şapka Meselesi*, Matbaa-i Tefekkür, İstanbul, 1342 (1926).
- ŞAHİN, Hüseyin, *Türkiye Ekonomisi- Tarihsel Gelişimi- Bugünkü Durumu*, 5. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998.
- DOĞAN, Celal, "*Batıcı Bir Düşünür Olarak Kılıçzade Hakkı (1872-1960)*", Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1999.
- ŞEHİSUAROĞLU, Haluk Y., "*II. Mahmut ve Kıyafet İnkılâbı*", *Akşam*, 14 Eylül 1952.
- ŞEVKET, Mahmut, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul, 1325 (1909).
- TBMM Zabıt Ceridesi, 29 Kasım 1336 (1920), C. I, Devre: I, Ankara, TBMM Matbaası, 1960.
- _____, 3 Nisan 1340 (1924), C. VIII, Devre: II, Ankara, TBMM Matbaası, 1960.
- _____, 25 Kasım 1341 (1925), C. XIX, Devre: II, Ankara, TBMM Matbaası, 1960.
- _____, 12 Aralık 1341 (1925), C. XX, Devre, II, Ankara, TBMM Matbaası, 1960.
- _____, 3 Aralık 1934, C. XXV, Devre: IV, Ankara, TBMM Matbaası, 1960.
- TOPUZ, Hıfzı, *Gazi ve Fikriye*, 6. B., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981.
- TURAN, Şerafettin, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, 3. B., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- _____, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, I. B., Bilgi Yayınları, Ankara, 1995.
- TÜRKGELDİ, Ali, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.
- YAVUZ, Bige Sükan, "*Atatürk Devrimi ile Sosyal Yaşamın Çağdaştırılmasına İlişkin Fransız Değerlendirmeleri*", *Atatürk Yolu*, C. 4. No. 15 (Mayıs 1995).